ЦЕНТРАЛЬНА СПІЛКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра міжнародних економічних відносин

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

ЕФЕКТ «ЛОКОМОТИВА» В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Виконав здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
ОПП “Міжнародні економічні відносини”
спеціальності 292 “Міжнародні економічні відносини”

_____ БРИК ЮЛІАН ЯРОСЛАВОВИЧ
(підпис)

___ _____ Науковий керівник ШЕВЧУК ВІКТОР ОЛЕКСІЙОВИЧ
(підпис) д.е.н., професор

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Брик Юліан Ярославович. Ефект «локомотива» в економіці України – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня "магістр" за освітньо-професійною програмою "Міжнародні економічні відносини" зі спеціальності "Міжнародні економічні відносини". – Львівський торговельно-економічний університет. Львів. 2023.

В роботі розглянуто питання відновлення економіки України, а також проблематику виявлення галузей, що можуть стати локомотивом економічного відновлення та практику використання даного механізму в міжнародній практиці. Досліджено які сфери економіки стали драйверами економічного розвитку в інших країнах світу та заходи економічної політики держави, що сприяли та підсилювали дані процеси.

Проведено аналіз зовнішньоекономічних та зовнішньоторговельних зв'язків України, їх стану та структури. Розглядається можливість зовнішньої торгівлі забезпечити економічне зростання економіки країни. Досліджується світовий досвід і теоретичні концепції взаємозвязку цих показників. Спостерігається переважно позитивний зв'язок, особливо для країн, що мають передумови для економічного розвитку. Проведене емпіричне дослідження на прикладі України підтвердило гіпотезу.

Другий розділ присвячено аналізу галузей економіки України які можуть в швидкій перспективі забезпечити значні обсяги експорту та, в свою чергу, сприяти розвитку суміжних галузей. Це такі як сільське господарство та виробництво продуктів харчування, промислове виробництво, зокрема, металургія, машинобудування та хімічна промисловість, а також оборонно-промисловий комплекс.

Відзначається важливість врахування в процесі реформування таких факторів як вимоги «зеленої» економіки, розвиток виробництва на засадах Індустрії 4.0, перехід від сировинного до високотехнологічного експорту та підготовка відповідно висококваліфікованої робочої сили.

Ключові слова: ефект локомотива, зовнішня торгівля, інструмент зовнішньої політики, «зелена» економіка, Індустрія 4.0,

ЗМІСТ

Вступ..... 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ 8

1.1.«Ефект локомотиву» у процесі відбудови повоєнної економіки України. 8

1.2. Теорії економічного зростання за допомогою механізмів міжнародної торгівлі 13

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ГАЛУЗЕЙ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ, ЩО ПОТЕНЦІЙНО МОЖУТЬ ВИКОНУВАТИ РОЛЬ «ЛОКОМОТИВА» ЕКОНОМІЧНОГО ВІДРОДЖЕННЯ 23

2.1. Сільське господарство як локомотив української економіки…….. 23

2.2. Промисловий розвиток як фактор стимулювання розвитку вітчизняної економіки 41

2.3. Дослідження взаємозв'язку оборонних витрат та економічного зростання 46

РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ 56

3.1. «Зелена» промисловість як інструмент стимулювання економічного зростання 56

3.2. Напрями зменшення ризиків інтеграції української промисловості у глобальні ланцюги доданої вартості 56

3.3. Проблеми кадрового забезпечення промислового зростання в Україні 75

Висновки…….. 84

Список використаних джерел 89

Додатки 100

ВСТУП

Актуальність теми: Глобальна економічна нестабільність, переформатування світового господарського порядку, постпандемічні загрози, відставання України за технологічним укладом, військові дії на території України, руйнування виробничих потужностей і порушення внутрішньоекономічних зв'язків, зупинка промислового виробництва зумовили негативні наслідки для вітчизняної економіки. Активно дискутуються напрями післявоєнної відбудови національної економіки та забезпечення високих темпів економічного зростання.

Багато дослідників стверджують що існує очевидна взаємозалежність між економічним зростанням та міжнародною торгівлею: інтенсивне зростання економіки зумовлює розширення експортного сектора та активне долучення країни до системи міжнародної торгівлі; активна зовнішня торгівля продукує вищі темпи зростання як ВВП країни загалом, так і доходу на душу населення за рахунок впливу на різнопланові макроекономічні індикатори. Проте детермінанти такого впливу все ще не є чітко встановленими.

Найбільш системно та комплексно досліджено вплив міжнародної торгівлі на економічне зростання. Ці теорії знайшли своє відображення у працях багатьох вчених-економістів: Дж. Сакса та Е. Ворнера, Ф. Родріґеза Р. Болдвіна, Р. Барро, А. Кругер, А. Брюнера, Дж. Франкела та Д. Ромера, та В. Арори.

Щодо розвитку вітчизняних дослідників слід відзначити праці М. Біди, Б. Губського, Д. Лук'яненка, Ю. Біленка та ін. Практичні і теоретичні аспекти зовнішньої торгівлі загалом і в окремих країнах та регіонах розглядаються в працяхці А. Філіпенка, І.П'єнської, Л. Шинкарук, В. Шевчука. Л. Дедяєвої, С. Ткаленко, Т. Вакарчук та інших. Особливої уваги, з огляду на комплексність дослідження, заслуговують праці І. Бураковського.

Успішний світовий досвід свідчить про доцільність пріоритетного розвитку перспективних сфер економіки, які стимулюватимуть «тягнути за собою» інші галузі. Дослідники розходяться у виборі напрямів подальшого економічного зростання країни. Узагальненню позитивного світового досвіду відбудови

економіки, теоретичних концепцій вітчизняних дослідників та емпіричної перевірки провідних теорій на прикладі вітчизняної економіки і присвячена кваліфікаційна робота.

Мета дослідження: Метою дослідження є виявлення та наукове обґрунтування домінуючих механізмів впливу міжнародної торгівлі на економічне зростання країни та пріоритетних галузей економіки України, що можуть виступити локомотивом повоєнної відбудови економіки країни.

Завдання дослідження: Комплексний підхід до реалізації поставленої мети окреслив коло завдань, які слід вирішити:

– проаналізувати і систематизувати теоретико-методологічні та сучасні підходи до аналізу зв'язку "міжнародна торгівля-економічне зростання";

– проаналізувати динаміку міжнародної торгівлі та економічного зростання в світовій практиці та з'ясувати тенденцію впливу частки експорту у ВВП на зростання економіки;

– емпірично встановити залежність впливу обсягів міжнародної торгівлі на розміри економічного зростання

– сформувати пропозиції щодо галузей вітчизняної економіки, що можуть виступити локомотивом економічного зростання під впливом механізмів зовнішньої торгівлі для України;

– запропонувати поетапний алгоритм модернізації економіки України, виходячи з результатів виконаного дослідження та враховуючи економічні умови.

Визначені завдання даватимуть змогу окреслити предмет і об'єкт дисертаційного дослідження.

Об'єкт дослідження – експортоорієнтовані галузі вітчизняної економіки та вплив міжнародної торгівлі на економічне зростання.

Предмет дослідження - моделі механізмів впливу міжнародної торгівлі на економічне зростання та фактори що впливають на зростання експорту.

Методологія та методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є теоретичні положення теорії міжнародної торгівлі та

економічного зростання, а також їхній синтез у рамках ендогенних теорій економічного зростання.

Методи дослідження: логіко-діалектичний метод пізнання явищ і процесів, які протікають у сучасній побудові системи стратегічного партнерства. Дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових методів поєднання теоретичного та емпіричного підходів, аналізу та синтезу, прогнозування та рекомендацій.

Інформаційною базою дослідження є наукові та аналітичні праці вітчизняних та закордонних вчених, офіційні публікації статистичних органів Європейського Союзу та міжнародних організацій, Державного комітету статистики України, періодичні видання, матеріали міжнародних конференцій, інтернет-ресурси.

Структура дослідження: вступ, 3 розділи, висновки, список використаних джерел із 96 найменувань, 11 таблиць, 12 рисунків, 4 додатків. Загальний обсяг 111 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

1.1. «Ефект локомотива» у процесі відбудови повоєнної економіки України

У суспільному дискурсі сьогодні з'являються численні оцінки впливу війни на економічний розвиток України, проведені вітчизняними і зарубіжними дослідниками. Вони аналізуються у звітах багатьох міжнародних організацій, консалтингових агентств, науково-дослідних центрах, наукових працях зарубіжних і вітчизняних учених. Так, у звіті ОЕСР за допомогою імітаційного моделювання показано наслідки воєнних дій для України на основі таких індикаторів, як зростання цін через подорожчання світових цін на нафту, вугілля, газ, метали, продовольство; зростання премії за інвестиційний ризик; скорочення внутрішнього попиту; зміни глобального ВВП більш як на 1% цього року і плюс 2,5% до інфляції [90].

Звіт МВФ пропонує прогнозні дані щодо показників державного боргу, економічних і ринкових індикаторів, які свідчать про погіршення показників економічного зростання на 13,5 відсоткового пункту порівняно з довоєнними базовими показниками, а також падіння ВВП на 10% у 2022 р. та прогнозують зростання втрат до 25-35% ВВП на рік (за умови якщо відбудуться значні руйнування фізичного та відпливу людського капіталу) [83]. UNCTAD у своїй доповіді щодо впливу війни в Україні на світові ринки попереджає про зростання цін на продукти харчування та потенційні розриви глобальних ланцюгів доданої вартості в ряді країн, які є імпортерами української сільськогосподарської сировини і харчової продукції [90] .

Лише за перші два тижні війни призвели до того, що економічна активність в країні зменшилася на три чверті – 75% бізнесу зупинили роботу. На решті території працював лише кожен другий бізнес. Зупинились більшість

металургійних заводів, що були розміщені на сході країни, а через перекриті окупантами морські шляхи суттєво скоротився експорт металів і сільськогосподарської продукції.

Відбудова України обіцяє стати одним з найскладніших і найамбітніших починань XXI ст., що вимагає комплексного підходу, який виходить далеко за межі фінансування відбудови зруйнованої інфраструктури та міст України.

Таблиця 1.1

Втрати України у війні та потреба у відновленні станом на грудень 2022 р.

Тип майна	Прямі збитки, млрд. дол.
Житлові будинки	52,5
Інфраструктура	35,5
Активи підприємств, промисловість	13,0
АПК та земельні ресурси	6,6
Енергетика	6,8
Освіта	8,2
Соціальний захист	0,2
Фінансовий сектор	0,1

За [72].

Очевидно, що без допомоги світу та спільних зусиль провідних країн світу – США, Німеччини, Канади, Великої Британії та ряду інших держав Україні буде складно відбудувати економіку.

Дуже логічним і своєчасним у таких умовах є пропозиція європейських країн створити «план Маршалла» для відродження економіки України. З огляду на значні збитки, що вже зазнала Україна у цій війні (за попередніми даними сягають не менш як 350 мільярдів євро), самотужки не можуть ні Україна, ні окремі її партнери. Пропонується створення інклюзивної донорської платформи, яка відображала б потреби у фінансах та напрямки використання наданих коштів. Європі в цьому відведено важливу роль у справі підтримки України, оскільки вона кандидат на вступ у ЄС.

Ідеї кількох варіантів «плану Маршалла для України» виникали у 2015 – 2018 роках, але лідери ЄС їх не підтримали. Хоча саме завдяки «плану

Маршалла 1947 року» зруйнована Німеччині змогла відбудуватися, не зважаючи на те, що наданий їй обсяг коштів був найменший серед інших країн.

Але вже за п'ять перших років правління Аденауера валовий внутрішній продукт зріс на 48%, а реальна заробітна плата – на 80%. На початок 1950-х Німеччина вийшла за обсягами виробництва на довоєнний рівень. Однією зі складових цього німецького економічного дива було обрання локомотивних напрямків розвитку економіки країни та здійснено ряд кардинальних реформ. На думку експертів успішність «плану Маршалла 1947 року» полягала окрім виваженого обрання пріоритетних галузей економіки ще і консенсусом еліт. Так, представники великого бізнесу Німеччини уклали між собою неформальну угоду про обмеження прибутків і спрямування їх в державний бюджет. Це стало ще однією передумовою ефективності зовнішніх запозичень. [72].

Як вважав Людвиг Ерхард, який очолив процес реформування післявоєнної Німеччини «Жодна економічна ситуація не може бути настільки безнадійною, щоб рішуча воля і чесна праця всього народу не могли б упоратися». Але так само важливу роль відіграє рішуча, результативна і чесна влада. Команда К. Аденаура за 14 років змогли завоювати довіру німецького суспільства. Було запроваджено практику зниження податків, особливо на заробітну плату, формувалися стимули не лише чесно заробляти а й інвестувати кошти в провідні галузі і нарямки діяльності. Віддача з кожного вкладеного долара становила 10-20 доларів [72].

Європейська спільнота анонсує що відбудова України може стати «планом Маршалла XXI століття» і може створити умови для побудови більш стійкої та економічно успішної країни: і як важливого виробника зеленої енергетики, експортера високотехнологічної та агропродукції та потенційного члена ЄС з відповідною інфраструктурою та реформованою судовою системою.

Україна вже отримує значну фінансову допомогу від інших країн (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Головні іноземні донори державного бюджету України, млрд. дол.

За: [72].

Президент України запропонував розвивати в Україні в першу чергу такі пріоритетні напрями економіки як зелена енергетика, IT сектор, сільське господарство і локалізація виробництва – «Ніде у світі не знайти всіх цих економічних чинників одночасно. Вони є тільки в Україні»[72].

Також Україна може запропонувати світовій спільноті досвід протистояння гібридній агресії росії як новому типу загроз і викликів. Досвід роботи вітчизняного ВПК і виробництво нових видів озброєнь, які проходять випробовування таким, на жаль, тяжким для країни способом теж може бути перспективним напрямком діяльності, оскільки світ по-новому дивиться на забезпечення проблеми обороноздатності. Так, підприємства-виробники озброєння України і Чехії мають намір створити спільний оборонний кластер. Його ціллю є виробництво військової техніки, боєприпасів різних калібрів (і на наявних потужностях, і на новостворених у безпечних місцях), формування сервісних хабів з метою ремонту та обслуговування ОВТ, а також співпраця науково-дослідних центрів в сфері високих технологій.

Тому як один з локомотивів відбудови післявоєнної економіки може стати оборонно-промисловий комплекс, який «потягне» за собою низку інноваційних галузей, що сприятиме створенню десятків тисяч робочих місць.

Україна, не зважаючи на війну, має значний потенціал для відбудови. У 2020 р. в тих 6 регіонах, що знаходяться під окупацією, або де ведуться бойові дії, вироблялося тільки 20% ВВП. Це разом із Харківською, Запорізькою та Миколаївською областями, однак економічна активність на окремих віддалених від центру бойових дій територіях зберігається і зараз. Загалом, 80% продукції до війни продукувалося у решті регіонів. В окремих з них після евакуації чисельність потенційних працівників навіть зросла. На час війни багато підприємств зупинили роботу, але вже починають відкриватися і налагоджувати роботу, в тому числі і ті, що евакуювалися в інші регіони. Тому важливо вже тепер зберегти існуючий економічний потенціал. Важливо уже зараз задіювати їх не просто для відновлення, але й для нарощування виробництва низки товарів, в т.ч. і нових.

Крім того, Україна є на 3-му місці в Європі після Норвегії та Нідерландів за обсягами розвіданих запасів газу тоді як видобуток складає лише 3,5% доведених запасів. Серед головних причин – олігархічна економіка і те, що корумповані чиновники блокують прихід в Україну провідних світових компаній. Це характерно для більшості сфер економіки. Тому, посідаючи за сукупним багатством 58-ме місце із 138 країн, Україна як одна з найбагатших країн за природними ресурсами залишається однією з найбідніших в регіоні. А вітчизняні висококваліфіковані фіхівці сприяють розбудові економіки інших країн. Залучення інвестицій у сферу видобутку та освоєння унікальних природних ресурсів, освоєння за допомогою іноземного капіталу наших природних ресурсів теж може бути одним із локомотивів відродження і модернізації повоєнної економіки.

Як основну проблему в Україні відзначають забезпечення питання верховенства права і подолання корупційних впливів. Господарська діяльність має керуватися дієвим законодавством. Повоєнна відбудова, як показує приклад

Німеччини, може бути шансом не лише відбудови економіки, а і глибоких реформ в країні.

Аналогічні процеси відбувалися у США в період «другої війни за незалежність» з Англією на початку XIX століття, коли війна стала поштовхом промислового розвитку до того часу аграрної країни. Там першочерговий розвиток отримали імпортозаміщуючі галузі з метою зменшення залежності від імпорту з Європи.

Таким чином післявоєнна відбудова України може відкривати суттєві можливості для радикальної модернізації економіки країни та проведення ряду структурних реформ. Ці реформи мають створювати умови для подальшого повноправного членства у ЄС та умови для інтеграції у світові ринки. Тому ключовим завданням процесу реформування економіки країни має стати досягнення Копенгагенських критеріїв в економічній сфері.

Вже сам факт їх виконання свідчить про дієвість ринкової економіки і можливість конкурувати в європейському економічному просторі. Зокрема, це передбачає:

- досягнення стабільності цін, національної валюти та сталість відсоткових ставок, зменшення дефіциту бюджету та державного боргу;

- забезпечення якості освіти і дослідницької діяльності; матеріальних ресурсів, інфраструктури, створення умов для ефективного застосування здібностей і вмінь висококваліфікованих кадрів;

- створення умов та інфраструктури для виробництва та реалізації конкурентної продукції на світових ринках, надання державної допомоги;

- створення умов для розвитку малого і середнього бізнесу (частка сектору у загальному обсязі ВВП 40-50%, охоплення близько 70% зайнятого населення), здатності малих підприємств отримувати економічну вигоду від спрощеного доступу на ринки;

- структурної трансформації економіки на засадах постіндустріального розвитку, доступу до сучасних передових технологій, в т.ч. у межах міжнародної технічної допомоги.

Разом з тим, на формування напрямів реформування економіки матимуть власний вплив:

– необхідність імплементації Угоди про асоціацію ЄС, що передбачає відповідних дій у таких секторах економіки як енергетика (також ядерна), промислова політика та розвиток підприємництва, розвиток аграрного сектору, транспорту, сфери охорони навколишнього середовища, регіональна політика, процеси оподаткування та надання фінансових послуг, туризм, розвиток космічної сфери, охорона здоров'я, науково-технічна співпраця, культура, освіта тощо;

– затверджені Указом Президента України Цілі сталого розвитку України на період до 2030 р., які слід використовувати як орієнтири в процесі формування проєктів прогнозів та програмних документів сфери економічного, соціального та екологічного напрямків;

– необхідність захисту національних інтересів в економічній та енергетичній сферах, що включає забезпечення енергетичної незалежності країни; стабільність функціонування енергетичного сектору; імпортозаміщення в сфері закупки сировини для сектору енергетики; уникнення шкідливого впливу енергетики на навколишнє природне середовище; забезпечення сталого розвитку національної економіки; ефективне використання енергоресурсів та енергоефективність національної економіки.

Для забезпечення цього процесу створюється Фонд відновлення України. До його функцій входитиме координація, накопичення, узгоджене використання всіх можливих джерел та розподіл фінансових ресурсів післявоєнного відновлення держави. Цей процес куруватимуть п'ять робочих груп Фонду. З цією метою також створюється відповідна державна інституція - Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Іде процес формування Плану повоєнного відновлення економіки на засадах зміни структури економіки на інноваційну на базі структурних змін в економіці країни.

І принципово важливо для України залучити до процесу змін у країні та її розвитку найбільш талановитих фахівців, які мають відповідні знання, ресурси й можливості.

1.2. Теорії економічного зростання за допомогою механізмів міжнародної торгівлі

Міжнародна торгівля є історично першою формою економічних зв'язків між країнами, що передбачала обмін окремих товарів і послуг. Цей вид діяльності сприяв спеціалізації виробництва окремих економік, їх розвитку, та більш ефективному та продуктивному виростанню наявних ресурсів іє стратегічним напрямком розвитку будь-якої країни світу.

Суперечки щодо вигод і втрат від міжнародної торгівлі почали активно розвивати ще в доктрині меркантилізму, послідовники якої вважали, що активний торговельний баланс є запорукою багатства держави, оскільки саме він слугує основою процвітання нації.

Ідею, що розвиток торгівлі сприяє економічному зростанню висловив ще А. Маршал [85]. Й. Шумпетер довів залежність рівня економічного зростання від обсягів капіталу і технічного прогресу, тоді як успішні інновації, на його думку, залежать від відкриття ринків зовнішньому світові [8].

Комплексну теорія міжнародної торгівлі запропонували Е. Гекшер та Б. Олін, яка й досі вважається основою теорії торгівлі. Згодом К. В. Коб та П. Г. Дуглас створили теорію, відому як виробнича функція Коба-Дугласа, що стала складовою моделей економічного зростання [81].

Зв’язок між міжнародною торгівлею та економічним зростанням вивчав також П. Ромер, який дослідив, що і густонаселені країни (з великою кількістю як споживачів, так і робочої сили) виграють від міжнародної торгівлі. Тому рекомендував країнам відкрити свої ринки для іноземних інвестицій з країн з розвинутим технологічним рівнем, що стане швидким і безвитратним способом збільшення темпів зростання економіки. Країни-імітатори - найменш розвинуті країни –запозичують у країни-лідерів завдяки тому, що копіювання технологій є дешевшим, ніж їх створення [90].

Під час аналізу економік країн, що розвиваються, А. Кругер [85] та Я. Бхаваті [79] виявили, що стратегія імпортозаміщення не сприяє економічному зростанню у довготерміновому періоді, тоді як як експортоорієнтована політика стимулює і забезпечує економічний розвиток.

Зв'язок міжнародної торгівлі та економічного зростання зауважив Р. Лукас, який зауважив, що з залученням у міжнародну торгівлю кожна країна спеціалізуватиметься на товарі, для якого вклад людського капіталу в умовах буде порівняльною перевагою. Ця спеціалізація має тенденцію до посилення, оскільки навчання відбувається у секторі спеціалізації і забезпечуватимуть різні темпи економічного зростання.

Заслуговує на увагу модель Р. Фіндлея щодо торгівлі між розвинутою Північчю та менш розвинутим Півднем. На думку автора, Південь використовує міжнародну торгівлю для стимулювання економічного зростання, тоді як темпи цього зростання залежать від темпів економічного зростання країн Півночі. Тому торгівля з більш економічно розвинутими країнами стимулює досягнення стандартів розвинутих країн країнами, що розвиваються [83]. Хоча новіші дослідження підтверджують, що торгівля є вигідною як для розвинутих країн, що мають інновації, так для країн, що розвиваються, як отримують позитивні ефекти завдяки інтеграції.

Дослідження Д. Т. Ко, Е. Гелпмена та А. В. Гофмайстера стверджують безпосередній вплив торгівлі на зростання продуктивності праці у країнах, що розвиваються. За їхніми розрахунками, остання залежить від рівня розвитку наукових та інноваційних ідей у країнах-торговельних партнерах. Торгівля, зокрема імпорт машин та обладнання, сприяє обміну знаннями, що обумовлює зростання продуктивності економіки [82].

Автори Р. Чанг, Л. Калтані, Н. Лоайза обгрунтували вплив торгівлі на зростання через його структурні характеристики, зокрема через інвестиції в освіту, фінансові механізми, інфляційну стабілізацію, громадську інфраструктуру, якість управління, гнучкість ринку праці, можливість входу на ринок та виходу з нього. Таким підхід передбачає для забезпечення економічного зростанняряд

заходів і реформування [83]. Ця кількісна оцінка може слугувати індикатором першочерговості реформ, які необхідні для лібералізації.

Питання взаємозв'язку міжнародної торгівлі й економічного розвитку стали особливо актуальними з впровадженням політики лібералізації торгівлі та глобалізації, які суттєво вплинули на ситуацію, передусім у країнах, що розвиваються. Щоправда, відомі і контраргументи, що відкритість може спровокувати неналежне використання людських та капітальних ресурсів, переважне зосередження виробництва у сировинних чи видобувних галузях, або спеціалізацію на технологічно слабких товарах, які не спроможні забезпечити зростання обсягів та ефект масштабу.

Сформувався певний напрям досліджень, представники якого були не згодні з традиційною класичною та неокласичною концепцією міжнародної торгівлі стосовно країн, що розвиваються, представлений С.Аміном, В.Бархатовою, І.Валлерстайном А.Еммануелем, Д.Плетньовим, які вважають, що міжнародна торгівля сприяла негативним змінам в економічних і фінансових сферах країн, що розвиваються. Основні вигоди від міжнародної торгівлі отримують, на їхню думку, переважно, розвинені країни, а сама торгівля трактується як механізм перерозподілу доходів від країн, що розвиваються до розвинутих країн і цей процес прискорення економічного зростання в розвинених країн викликає сповільненням в країнах, що розвиваються. Також торговельна лібералізація, зниження тарифів і глобалізація негативно впливають на промислові структури країн з низьким рівнем економічного розвитку і впризводить до припинення їх діяльності.

Проте навіть найбільші скептики не ставлять під сумнів позитивний вплив міжнародної торгівлі на економічне зростання, хоча б при умові, що країни вже досягли певного рівня розвитку.

Головним механізмом забезпечення економічного зростання є вплив міжнародної торгівлі на процеси "переливу" знань, обміну технологіями, запозичення передових досягнень науки у розвинутих країнах, а також супутні з ними механізми залучення ПІІ, зростання продуктивності праці, підвищення

рівня розвитку людського капіталу, що в умовах сприятливого економічного середовища в приймаючій країні може забезпечити пришвидшення темпів економічного зростання. До того ж, такий процес може носити довготерміновий характер.

Стосовно досліджень вітчизняних вчених у цьому напрямі, зазначимо, не має системних напрацювань щодо впливу механізмів міжнародної торгівлі на економічне зростання, хоча окремі з них опрацьовані доволі ґрунтовно. Це такі як дослідження впливу іноземних інвестицій, експорту, людського капіталу, лібералізації торгівлі на зростання економіки.

Вітчизняні науковці загалом підтримують ідею відкриття ринків для зовнішньої торгівлі. Значної уваги заслуговує праця І. Бураковського, який досліджував взаємзалежність міжнародної торгівлі й економічного розвитку в країнах з перехідною економікою. На прикладі країн з транзитивними економіками, автор доводить, що зростання на рівні держави є наслідком зростання на мікрорівні - рівні підприємств і домогосподарств. Тому важливою передумовою успішного нарощування експорту є розширення внутрішнього ринку [4]. Заслуговує на увагу думку щодо можливості розгляду міжнародної торгівлі як "своєрідного замінника інноваційного процесу" [4, с. 23]. Стримуючим фактором автор вважає низький темп впровадження у виробничий процес науково-технічних доробків за високого рівня освіченості наукових кадрів та належного потенціалу для розвитку наукомістких галузей.

Проблеми впливу факторів людського капіталу і технологічного розвитку на економічне зростання досліджував Т. Вакарчук. Автор вважає, що "при використанні виробничих функцій та при побудові моделей економічного зростання важливу роль відіграє функція науково-технічного прогресу" [5, с. 7]. Науковець доводить, що в розвинутих країнах саме темпи технологічного розвитку впливають на темпи економічного зростання.

Важливе відкриття у зв'язку між торгівлею та зростанням країни зроблено 2004 р. В. Аророю та А. Вамвакідісом. На прикладі значної кількості країн світу вчені виявили, що з розвитком процесів економічної інтеграції спостері-

гається ситуація коли розвиток кожної економіки значною мірою залежить від розвитку торговельних партнерів. Дослідження авторів засвідчує емпірично, що економічні умови у країнах-партнерах є важливою детермінантою економічного зростання у країн спільноти. Зокрема, економічне зростання країни позитивно корелює з відносним рівнем доходу і темпом зростання її торговельних партнерів [77]. Наслідок з цього твердження: країни, що розвиваються, виграють від торгівлі з індустріальними країнами, які мають вищі рівні доходів; розвинуті ж країни також виграють від торгівлі з країнами, що розвиваються, адже їхні економіки стрімко зростають.

Серед українських вчених думку щодо важливості врахування економічних передумов, що склалися у країнах-торговельних партнерах (у випадку України) поділяє В. Шевчук, який цей вплив назвав ефектом “локомотива” [70]. Ефект локомотива – це така економічна ситуація, коли події, що відбуваються на одному ринку, відносно повільно передаються шляхом ланцюгової реакції на інші ринки.

Таким чином, аналізуючи процеси економічного зростання, міжнародну торгівлю можна розглядати і як стимулюючий фактор, і як наслідок. Міжнародна торгівля, формуючи ряд сприятливих умов для реалізації наявних порівняльних переваг країн світу та розвитку нових, сприяє їхньому економічному розвитку, а також стимулює запровадження ними нових підходів до використання внутрішніх ресурсів, зростання їх ефективності і створює передумови для отримання додаткових доходів і переваг від участі у процесах спеціалізації та міжнародного поділу праці.

Можливість здійснити перехід від статусу країни з низьким рівнем доходів і покращення економічного становища для багатьох країн світу суттєво залежить від можливостей та умов здійснення успішної міжнародної торгівлі. При цьому країни-учасники у міжнародній торгівлі можуть задовольняти свої потреби в сировині, капітальних товарах, технологіях, яких немає, або бракує місцевим підприємствам, або є надто витратними у виробництві. Вони можуть формувати структуру свого експорту відповідно до попиту на світовому ринку

на ті групи товарів, щодо яких країна має порівняльні переваги, експортувати ті товари, у виробництві котрих ширше споживаються надлишкові ресурси, та імпортувати товари, для виробництва котрих мали б витратити значну кількість обмежених ресурсів, а також отримувати ефект економії на великих масштабах виробництва [4]. Міжнародна торгівля сприяє інтернаціоналізації світової економіки та господарського життя окремих країн, інтегруючи їх у світогосподарську систему.

Експорт для багатьох країн, особливо з низьким рівнем економічного розвитку є основним джерелом отримання валютних доходів, що зберігає актуальність навіть для високорозвинених країнах із розгалуженою системою зовнішньоекономічних зв'язків. Відома і соціальна роль товарного експорту. Це збільшення зайнятості, ріст доходів населення, зайнятого в експортних галузях, розвиток відповідних технологій, що дає додатковий позитивний ефект на процес економічного зростання країни.

Імпорт також позитивно впливає на національне виробництво, адже збільшує асортимент і пропозицію аналогічних товарів, забезпечує достатню кількість сировини та продукції, які не виробляються в країні, залучаючи таким чином виробників та населення країни до використання досягнень світового НТП. За рахунок використання більш дешевих іноземних товарів та сировини, комплектуючих, більш високотехнологічного іноземного обладнання створюються умови для зниження витрат виробництва та підвищення прибутків національних підприємств. Через ефект посилення конкуренції на внутрішньому ринку, імпорт також впливає на процес зниження цін на товари та послуги, сприяє підвищенню купівельної спроможності споживачів, покращенню рівня та якості життя населення, а також стимулює модернізацію виробництва, створення нових галузей [6].

Міжнародна торгівля стала досить важливим чинником економічного зростання. Тривалий час темпи розвитку міжнародної торгівлі випереджають зростання світового ВВП і виробництва (рис. 1.2).

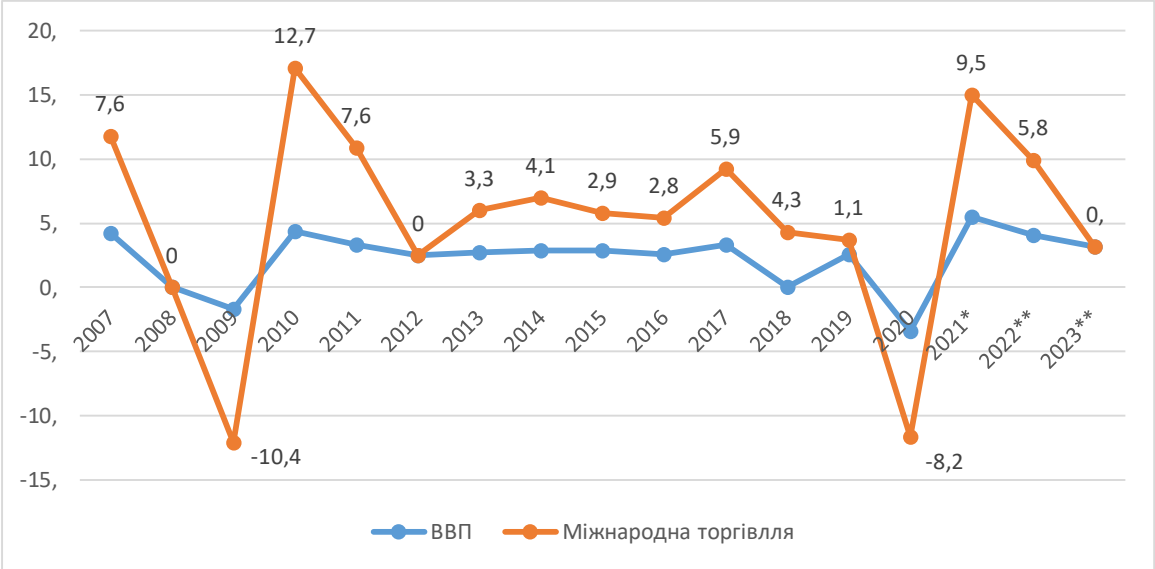

Рис. 1.2.Темпи зростання обсягів світового ВВП і міжнародної торгівлі, %
За [96].

Останніми роками спостерігається сповільнення динаміки міжнародної торгівлі. Це зумовлено дією таких факторів, як перевищення світової пропозиції над попитом, зниження темпів зростання промислового виробництва в більшості країнах, розгортання торговельних війн між провідними економічно розвиненими країнами, перехід держав до політики протекціонізму,

Світова торгівля має концентрований характер. Переважна частка глобального експорту-імпорту товарів та послуг припадає на 10 найбільших країн: Китай, США, Німеччину, Великобританію, Японію, Францію, Нідерланди, Гонконг, Корею та Італію (рис 1.3).

За інформацією Світового банку, світовий ВВП за досліджуваний період – 37 років зріс більше як у сім разів: із 11,18 трлн дол. США у1980 р. до 80,74 трлн дол. США станом на 2017 р. обсяги міжнародної торгівлі за цей період зросли з 2,3 трлн дол. США у1980 р. до 28,5 трлн дол. США за 2021 р. [6]. Отже, обсяг світової торгівлі зріс більш як у 10 разів у вартісному виразі, перевищивши темпи зростання світового ВВП, що додатково засвідчує важливість міжнародної торгівлі як визначального фактору світового економічного розвитку. А найбільш розвинуті країни світу – це країни з найбільшими обсягами світової торгівлі (рис. 1.3). У сучасних умовах розвиток глобалізації та

інтеграції світової економіки значною мірою впливає на Україну, перспективи економічного відродження якої будуть тісно пов'язані з іноземною допомогою, залученням інвестицій та подальшим розвитком зовнішньоторговельних звязків. Входження нашої держави до світової економічної спільноти та активна її участь в міжнародному поділі праці має велике значення в процесі покращення її економічно-соціального становища.

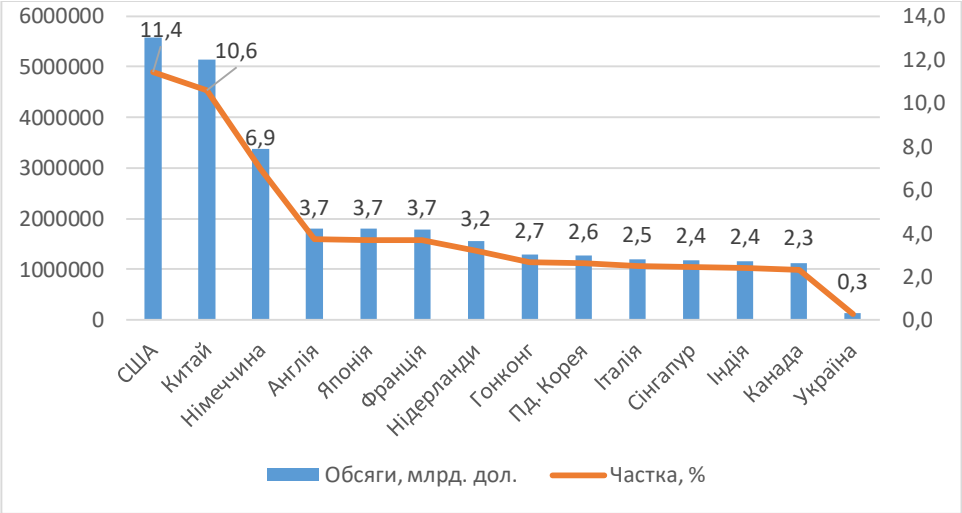

Рис. 1.3. Обсяги зовнішньої торгівлі провідних країн світу (млрд. дол. США) та їх частка в обсягах міжнародної торгівлі,% за 2019 рік.

За: [92].

Аналіз динаміки міжнародної торгівлі свідчить, що країни, з розвиненими ринковими інститутами, ефективним механізмом регулювання зовнішньої торгівлі, а також сформованою політикою у сфері зовнішньої торгівлі й інвестицій, є здебільшого економічно успішними. І навпаки, країни, діяльність яких у більшості орієнтована на внутрішній ринок, для яких характерне значне державне регулювання економічних процесів, показують слабкі та повільні темпи зростання. Тому, міжнародна торгівля як фактор економічного розвитку є однією з визначальних у становленні та розвитку світової економіки та є суттєвим фактором у сфері міжнародних відносин і розвитку світової економіки, а її вплив на економічні, соціальні та політичні процеси зростатиме.

Простежується вплив обсягів торгівлі на інноваційний розвиток країни. Так, дослідники Л. Маркеза-Рамоза та І. Мартінеза-Зарзосо виявили пряму залежність між кількістю створених технологій та обсягом експорту продукції на світові ринки так, що «зростання значення індексу технологічних досягнень експортера на 10% забезпечує приріст обсягів експорту в середньому на 8,3%. Для країн, що розвиваються, виявлено пряму залежність обсягів торгівлі від купівельної спроможності та можливості освоєння інновацій, а для розвинених країн – від подальшого накопичення знань та їх використання» [88].

Можна узагальнити наступні механізми, шляхом яких міжнародна торгівля впливає на економічне зростання [25]:

1. Здатність розширюватись у довготерміновому періоді внаслідок доступу до більших ринків;

2. Стимулювання виробничої та інноваційної діяльності та розвиток технологій завдяки конкурентному середовищу та доступу до великих ринків збуту;

3. Відкритість торгівлі заохочує також реформування інших секторів економіки: конкуренція з іноземними фірмами виявляє фактори галузевої неефективності, стимулює покращення інфраструктури, логістичні ланцюги, телекомунікації, з метою кращого задоволення вимог експортного сектора. Це стимулює зростання чисельності робочих місць для місцевого населення і зменшення безробіття.

4. Диверсифікація експорту вимагає і залежить від наявності освіченої робочої сили, оскільки виникає підвищення потреба у кваліфікованих фахівцях на різних етапах як виробничого процесу та збутових ланок та підвищення продуктивності праці. В той же час експортна диверсифікація стимулює економічне зростання [84].

Тому завдання держави полягає у залученні ПІІ в експортні сектори, де існує перспектива випуску високотехнологічних товарів, з метою зміни експортної орієнтації з сировинних товарів чи товарів первиної обробки на високотехнологічні товари, які мають високу додану вартість і роблять країну

більш конкурентоспроможною. Крім того, продукція первинної обробки поступово втрачає свою частку світової торгівлі, тоді як експорт товарів з інтенсивним використанням високих технологій зростає швидкими темпами. Відповідно, особливої уваги заслуговує аналіз технологічної структури експорту. У розвинутих країнах існує практика порівняння часток високотехнологічних товарів у виробництві та в експорті, і певні інституції - Національна наукова рада США, ОЕСР та ЄС - постійно відстежують такі тенденції.

Таким чином аналіз теоретичних та емпіричних концепцій засвідчує позитивний взаємозв'язок між торгівлею та економічним зростанням. Наше завдання полягає власне у емпіричному підтвердженні цього впливу на прикладі сучасної ситуації в Україні, виявленні умов його реалізації та окресленні механізмів його дії.

РОЗДІЛ 2
СЕКТОРАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОТЕНЦІЙНИХ «ЛОКОМОТИВІВ» ЕКОНОМІЧНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

2.1. Сільське господарство як локомотив української економіки

Україна втримує друге місце у світі за експортом зернових, відстаючи лише від Сполучених Штатів. Подібні результати український аграрний сектор демонструє вже декілька років. Зростання попиту і цін на продовольство, викликане пандемією, дає Україні шанс відновити економіку, використавши АПК як локомотив виходу з кризи вітчизняної економіки. А після початку військових дій в Україні, залишається однією з провідних, не зважаючи на власні втрати під час війни.

Передвоєнний 2021 рік був досить успішним для України. Так, за даними Державної служби статистики України, обсяг експорту товарів з України в 2021 р. становив 68,24 млрд доларів, або 138,4% порівняно із 2020 р. Такий показник є найбільшим з 2012 р. Попередні показники такого рівня Україна мала у 2011-му (68,39 млрд доларів) та у 2012 роках (68,81 млрд доларів). Обсяг імпорту товарів у 2021 р. досягав значення – 72816,8 млн. дол., або 134,0%.млрд дол. США [13]. В той же час ВВП України станом на 2021 р. становив рекордні за весь час 200,0 млрд дол. США, з чого можна зробити висновок про зв'язок торгівлі та економічного розвитку для України.

Агросектор залишається однією із ключових галузей в зовнішньоекономічній діяльності України.

Україну імпортує значну частку агропромислової продукції. Так, в 2021 р. імпорт продукції галузі склав 11% всього українського імпорту, але загальні обсяги зросли на 19% порівняно до показника аграрного імпорту 2020 р. В структурі імпортних поставок продукції АПК переважає готова продукція - 46% всього імпорту продукції АПК і це, переважно алкогольні напої та тютюнові вироби. Далі за обсягами імпорту йде продукція рослинництва, яка

становить 27% від обсягів і складається в переважній більшості з фруктів та горіхів. Імпорт продукції тваринництва (21% загального обсягу галузі) включає імпорт риби та рибопродуктів. Найменшу частку в імпорту продукції АПК (5%) становлять жири і олії тваринного та рослинного походження, в структурі якої переважає пальмова олія.

Найбільшу частку в українському експорті продукції АПК займає продукція рослинництва. В 2021 р. на неї припадає 56% загального експорту продукції АПК, це в основному зернові культури, жири і олії рослинного та тваринного походження (25% експорту продукції АПК) і тут значну частку займає соняшникова олія, в сегменті готових продуктів (14% експорту) переважає макуха соняшника, як готовий корм для тварин. Тваринництво становить лише 5% експорту продукції галузі і тут переважає м'ясо птиці (рис. 2.1).

Загалом варто зазначити, що по всіх напрямках зовнішньої торгівлі спостерігається зростання виручки. Відбувається це як за рахунок збільшення обсягів торгівлі, так і за рахунок зростання цін на всі види продуктів харчування в світі.

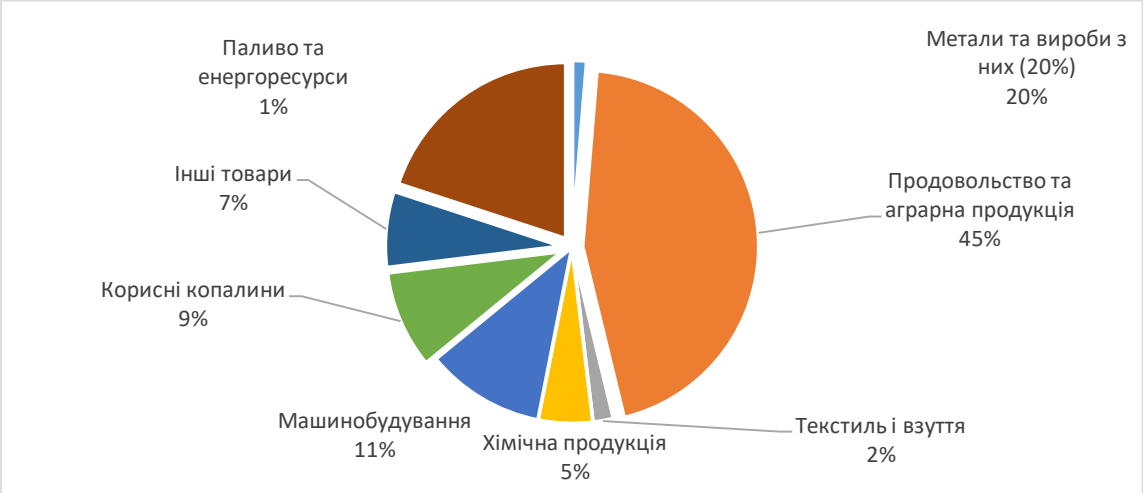

Рис. 2.1. Структура експорту України: співвідношення валютної виручки, від експорту продукції в окремих галузях економіки України за 2020 рік, %.

За: [13].

А в 2022 р. в умовах військових дій і руйнування промислового сектору лише аграрна сфера значними обсягами експортних надходжень врятувала економіку України. Частка АПК в загальному експорті України неухильно зростає (рис. 2.2).

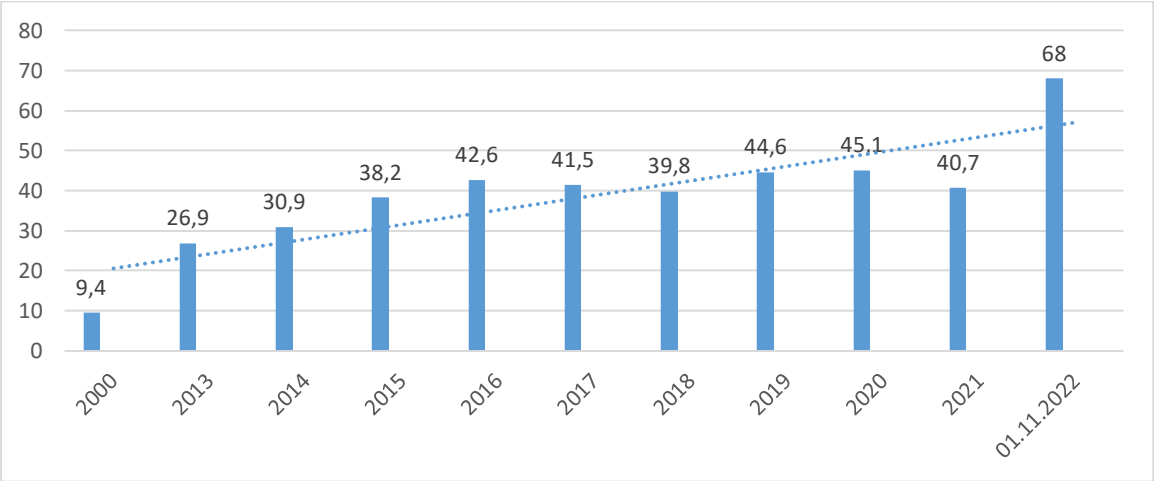

Рис. 2.2. Частка експорту сільськогосподарської продукції у загальному обсязі експорту України, %.

За: [13].

Зростання частки експорту зумовлене втратою в наслідок спочатку анексії територій, а потім і повномасштабної війни ряду промислових підприємств і галузь сільського господарства стала основним джерелом валютних поступлень у вітчизняну економіку.

Сільське господарство вже тривалий час є провідною сферою української економіки. Україна також є одним з «гарантів продовольчої безпеки у світі» та має потенціал для того, щоб і далі збільшувати виробництво агропродукції. Починаючи з 2014 р. Україна незмінно входить до п'ятірки світових лідерів за експортом основної продукції рослинництва. Так, За даними Міністерства сільського господарства США в 2020 р. Україна посіла друге місце у світі за обсягом поставок ячменю, четверте – за експортом кукурудзи і п'яте – за обсягами продаж на світових ринках пшениці [53].

Важливо, щоб Україна зберігала лідерські позиції у світі і змогла адаптуватися до нових умов, в тому числі, через кліматичні зміни. Забезпечити

зростання врожайності зернових є цілком реальним за наявності фінансових ресурсів, прозорих умов для ведення бізнесу, елеваторної та портової інфраструктури, на що всі експерти рекомендують скерувати зусилля.

Важливо формувати системи зрошування в центральних районах України. Для порівняння, одна тільки розбудова систем зрошування може найближчим часом збільшити український врожай на 10 млн тонн на рік і створити додаткові 200 тисяч робочих місць.

Таблиця 2.1

Урожайність сільськогосподарських культур (ц з 1 га площі)

	1990	2000	2010	2015	2019	2020	2021
Культури зернові та зернобобові	35,1	19,4	26,9	41,1	49,1	42,5	53,9
Буряк цукровий фабричний	275,7	176,7	279,5	435,8	461,1	416,2	479,1
Культури олійні у тому числі	15,3	11,9	15,2	21,0	25,0	20,5	25,3
Соняшник	15,8	12,2	15,0	21,6	25,6	20,2	24,6
Соя	11,3	10,6	16,2	18,4	22,9	20,5	26,4
Ріпак	14,5	8,4	17,0	25,9	25,6	23,0	29,3
Гірчиця	8,8	3,5	6,0	7,4	8,2	6,0	9,7
Льон олійний	5,8	5,4	8,3	11,0	9,4	11,2	15,5

За: [13].

На жаль, врожайність зернових в Україні не досягнула показників, які мають розвинені країни, для прикладу у Франції (пшениця – 80 ц/га) чи у США (кукурудза – 120 ц/га). Тому Україна має значний потенціал і першочергове завдання збільшення врожайності і, відповідно, валового збору зернових та олійних культур. У найближчих роки очікується зростання обсягів зернових до 115-118 млн т, адже Україна за останні 20 років збільшила виробництво зернових вдвічі й тенденція зростання врожаю продовжується. А 2021 р. ввійшов в аграрну історію України абсолютним рекордом по збору врожаю – отримано понад 106 млн т зернових та олійних культур (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Зміна виробництва основних сільськогосподарських культур за 1990-2021 рр.

	Обсяги виробництва, млн. т	Обсяги експорту, млн. т	Частка експорту з%	Врожайність т/га	Посівні площі, млн. га
Кукурудза					
1990	4,7	0,4		3,8	1,2
2021	30,3	23,7	79 %	5,6	5,4
Пшениця					
1990	30,4	2,0		4,0	7,6
2021	25,4	16,8	66 %	3,7	6,8
Ячмінь					
1990	9,2	0,4		3,4	2,7
2021	7,9	4,1	52 %	4,1	2,6
Соняшник					
1990	2,6	0,1		1,6	1,6
2021	14,1	0,2	64 %	2,0	7,0
Соя					
1990	0,1			1,1	0,1
2021	3,0	1,5	50 %	2,1	1,5
Ріпак					
1990	0,13			1,4	0,1
2021	2,8	2,4	88%	2,3	1,2

За: [13].

Площа земель, зайнятих під посівами пшениці, з 1991 до 2020 рр. знизилась з 7,6 до 6,8 млн га, ячменю — з 2,7 до 2,6 млн га. Натомість основною зерновою культурою в Україні стала кукурудза, виробництво якої зросло з 1,2 млн га до 5,4 млн га. А виробництво сої і ріпака зросло, відповідно в 30 та 21 рази. Фокус із внутрішнього ринку змістився в бік експортних поставок.

Український аграрний сектор має добрі передумови для розвитку як в середині країни, так і з огляду на кон'юнктуру світових ринків сільськогосподарської продукції, тому слід використати його як локомотив для відновлення всієї економіки внаслідок військових дій.

Експерти вважають, що розвиток аграрного сектору може стимулювати ряд галузей та виробництв [53] таких як: машинобудування, зокрема виробництво сільгосптехніки; капітальне будівництво; суднобудування; розбудова портів та логістичних систем; розробка і будівництво зрошувальних систем.

З метою дослідження впливу обсягів експорту на розміри економічного зростання нами побудована лінійна регресійна модель, яка відображає залежність ВВП України від обсягів експорту товарів та послуг:

$$Y = -5420{,}9 + 2{,}76\ X\ , \qquad (2.1)$$

де Y – ВВП, а X – експорт товарів та послуг.

Інтенсивність зв'язку між змінними, включеними в модель лінійної регресії, вимірюється коефіцієнтом кореляції, значення якого 0,91, що вказує на наявність між змінними тісного прямого зв'язку. Коефіцієнт детермінації показує, що 84% залежної змінної пояснюється впливом незалежної змінної. Перевірка достовірності регресійної моделі та коефіцієнта кореляції на основі критерію Фішера дає підстави зробити висновок про адекватність моделі, оскільки спостережуване значення F-статистики 78,18 є більшим від табличного при рівні 0,01. Таким чином, можемо стверджувати, що зростання експорту призводитиме до зростання ВВП.

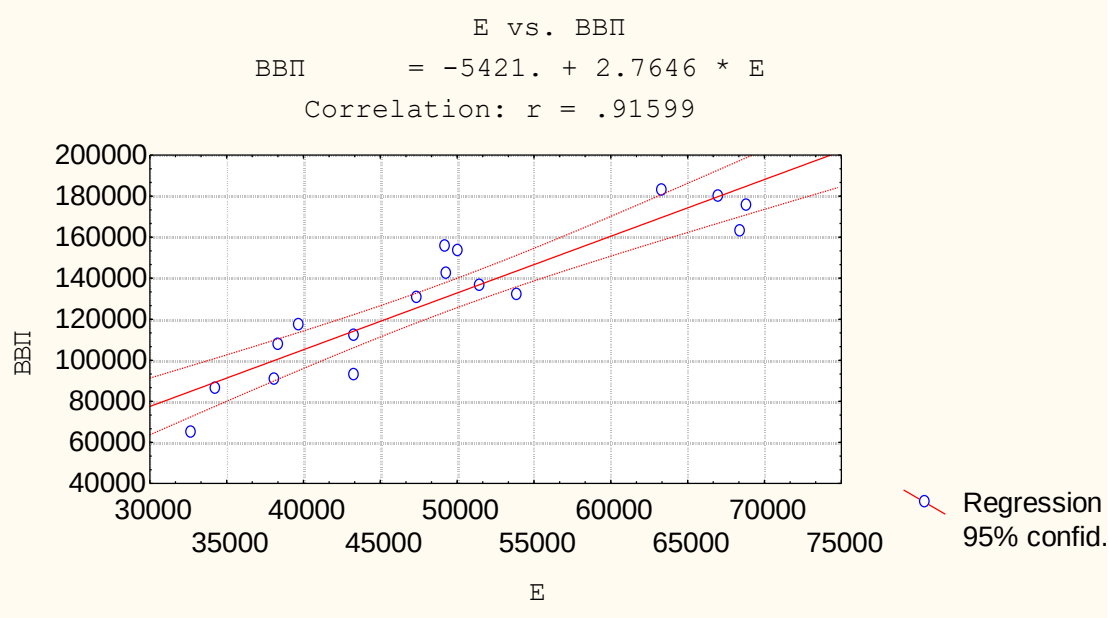

Рис. 2.3. Залежність ВВП України від обсягів експорту товарів та послуг

Таким чином, справедливим є твердження про те, що зростання обсягів експорту призводитиме до зростання ВВП. Тому важливо здійснити комплекс

заходів щодо забезпечення зростання експортних можливостей галузі і зростання її фінансової складової.

До першочергових заходів розвитку експортних можливостей аграрного сектору важливо:

- запровадити законодавчі зміни щодо податкових пільг для дрібних сільськогосподарських виробників, щоб аграрні кооперативи і невеликі фермерські господарства могли збільшити частку коштів кошти для свого розвитку. Вони в перспективі об'єднуватимуть зусилля, для спільного ведення господарства з метою збільшення доданої вартості своєї продукції: будувати спільні елеватори, розвивати логістику і здійснювати експорт напряму, а не через міжнародних трейдерів.
- збільшувати частку доданої вартості в сільському господарстві – через стимулювання виробництва і експорт готових товарів (борошна, олії тощо), а не лише аграрної сировини. Загалом майже 70-80% врожаю іде на експорт у вигляді сировини, ціни на яку залежать від кон'юнктури світових ринків і приносять країні часом незначний прибуток (рис. 2.4).

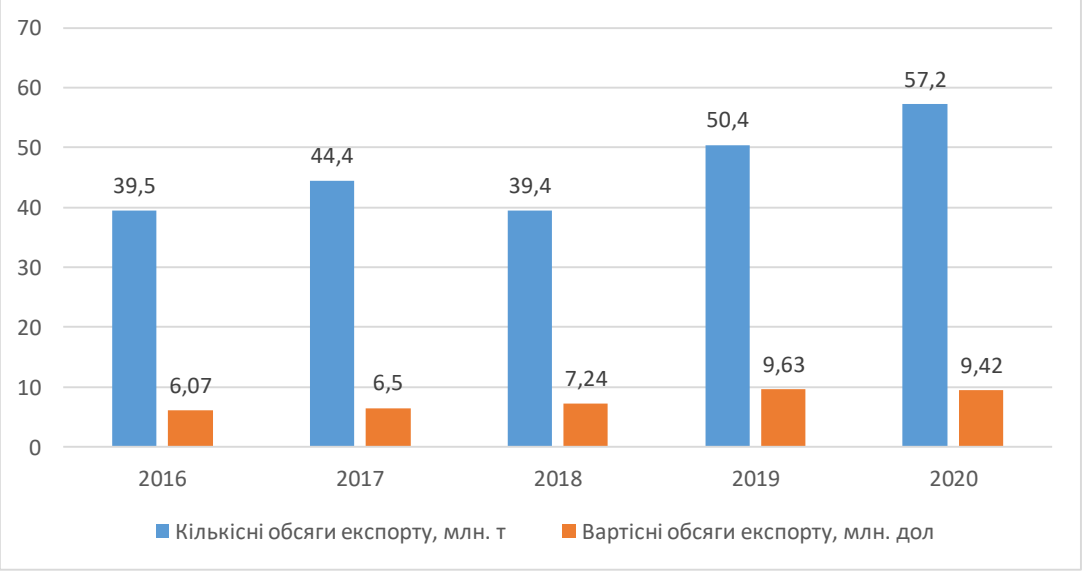

Рис. 2.4. Експорт зернових з України у 2916-2020 рр.

Слід спрямувати зусилля на переробку сировини, яку вирощує український АПК. Так з однієї агрокультури (наприклад, кукурудзи) можна виробити мінімум 15-20 видів продукції з високою доданою вартістю (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Різниця між доданою вартістю сировини (кукурудзи) та продукції глибокої переробки станом на 2020 рік

	Вартість, дол
1 тонна кукурудзи	190
1 тонна крохмалю	420
1 тонна біоетанолу	630
1 тонна глюкози	840
1 тонна кукурудзяної олії	850
1 тонна фруктози	1050
1 тонна лимонної кислоти	1100

За: [13].

Експортуючи сировину країна дає можливість своїм торгівельним партнером отримувати додану вартість, часто імпортуючи готову продукцію з власної сировини.

У березні 2021 р. в Україні вперше розроблена Національна економічна стратегія "НЕС-2030". У ній частково зафіксовані стратегічні цілі для АПК. Проведене фахівцями маркетингове дослідження по 5 експортних агрокультурах (кукурудза, пшениця, ячмінь, соя, ріпак) продемонструвало, що у разі їх глибокої переробки економіка України матиме такі результати [53]: частка доданої вартості в агровиробництві зросте до 28-30 %; експортна виручка – до 41 млрд. дол. на рік (це +$30 млрд); держава отримає 55 млрд грн податкового надходження щороку;відбудетеся збільшення кількості робочих місць на 26,5 тисяч; країна отримає додатковий приріст ВВП на 5% в рік. І це лише цифри отримані з 5 видів сировини рослинництва. А ще є інші не менш важливі сектори АПК такі як: тваринництво, ягідництво, рибництво, виробництво "нішевих" культур, целюлозно-паперова промисловість, агро машинобудування тощо.

У 2020 р. Україна експортувала фуражну пшеницю на $1 млрд. Якщо цей обсяг фуражного зерна направити на переробку в моногідрат глюкози,

фруктози та лимонної кислоти, то отримуємо більше $3 млрд валютної виручки. Це теж лише один з прикладів.

Завдяки глибокій переробці країна отримає сотні продуктів з високою доданою вартістю, попит яких зростає на глобальному продовольчому ринку на 5-7% кожного року.В Україні вже є ринки збуту такого роду продукції, а валютна виручка від експорту збільшиться у 3 рази. Потрібний комплексний та системний підхід для розвитку цього сектора. Наразі Нацрада з інвестицій почала працювати над концепцією Великої агропереробки.

Слід погодитись з думкою, що напрямок агропереробки – це дійсно один з ключових напрямів в частині трансформації нашої економіки.

Ще одним важливим завданням є зменшення ризиків для галузі, зокрема, викликані сезонними стрибками цін на продукцію та паливно-мастильні матеріали. За різними оцінками, собівартість зернових може зрости на 27-62%. Особливо відчутним стало зростання цін на азотні добрива, ціна на які піднялася втричі. Основні їх виробники такі як Індія, Росія та Китай забезпечують в першу чергу потреби своїх країн. У звязку з цим важливим для галузі є розвиток ринку агрострахування, яке в Україні знаходиться на низькому рівні. Представництво в Україні Міжнародної фінансової корпорації (IFC) запровадила програму фінансування українського бізнесу на 2 млрд. дол. Це торгове фінансування для українських банків, агросектора та підприємців малого та середнього бізнесу. Рада директорів IFC в Україні також схвалила два окремі проєкти для приватного сектору: для французької компанії EnVivo, яка має агробізнес в Україні, та страхування військових ризиків (через MIGA) для “Райффайзен банку”. Підтримка IFC доступна в основному великим агрохолдингам із значними ресурсами, бо йдеться про фінансування в розмірі щонайменше $10-20 млн [48].

Ще одним перспективним напрямком розвитку агросектору є більша увага до такого напряму як органічне землеробство, інтерес до якого зростає у всьому світі. Тільки в ЄС з 2010 р. чисельність підприємств у сфері органічного землеробства зросла у 20 разів. Виробництво органічної продукції регламенту-

ється відповідними європейськими стандартами (ЕЕС № 2092(91), що діють з 1991 р. та доповнені новими положеннями у 2008 р.

Загальна площа земель, де вирощується органічна продукція в 2015 р. перевищила 50 млн га, і збільшується у всіх регіонах, крім Латинської Америки. А Федеральне міністерство продовольства і сільського господарства Німеччини поставило за мету довести частку сільськогосподарських угідь під вирощування органічних продуктів до 20% (зараз 7,5%) [27] .

Процес переходу на органічне землеробство господарств в Україні сьогодні супроводжується певними ризиками та необхідністю вирішення низки проблем. Чинниками ризику є: низька технологічна культура агровиробництва всіх рівнів, починаючи від особистогоселянського господарства до великих аграрних об'єднань; відсутністьвідповідної законодавчої та нормативної бази (Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» було прийнято ВРУ у 2013 р. зі змінами 2015 р. Правила до нього затверджено КМ України у 2016 р.); часткові втрати врожаю на перехідному періоді у зв'язку із зменшенням обсягів виробництва продукції особливо для господарств, що застосовують інтенсивні технології, хоча ці втрати дещо компенсуються високою ціною на органічну продукцію.

Потрібна допомога держави щодо надання пільг чи субсидій при виробництві органічної продукції. В Україні є організації, що підтримують органічне землеробство – такі як: Федерація органічного руху України, Навчально-координаційний центр сільськогосподарських консультаційних служб, Асоціація "Біолан" , які докладають чимало зусиль для популяризації господарювання у сфері органічного спрямування. Підготовлено проект Концепції державної Програми розвитку органічного виробництва в Україні, прийняття якого дасть змогу працювати над розробкою Плану дій щодо подальшого розвитку органічного виробництва в Україні.

Перехід до концепції «зеленого» зростання може сприяти підвищенню стійкості сировинних ринків. Конкретні кроки в цьому напрямку включають, наприклад, використання відновлюваних джерел енергії, розвиток експорту

органічної сільськогосподарської продукції, а також постачання товарів зі спеціальними екологічними маркуваннями. Ці та багато інших заходів можуть надати, насамперед, країнам, що розвиваються, додаткові можливості для їх інтеграції в міжнародну торговельну систему та вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем.

Слід врахувати що основними факторами впливу на агропродовольчу сферу України в 2022 р. стали: часткова тимчасова окупація територій, порушення логістики, вимушене переселення громадян, падіння доходів. Окрім того, вторгнення в Україну спричинило рекордне зростання цін на продовольство в світі, особливо на зерно та рослинні олії. Також купівельна спроможність громадян значно знизилась, оскільки 78% українців потерпають від зниження доходів і чисельність споживачів також залишається нестабільною – близько 10-11 млн виїхали з України, хоча і спостерігається процес їх часткового повернення.

Зміна ланцюгів експорту та блокада портів спричинила зростання вартісті логістики з центральних областей України до портів з 30дол/т в 2021 р., до 180-200 дол/т. до портів Румунії чи Польщі і виробництво зерна в Україні стало збитковим, оскільки витрати на його доставку становлять близько 2/3 від ціни. Тому експерти очікують, що в 2023 р. в Україні буде на 45% скорочено посівні площі під зерновими культурами та на 60% менше отримано врожаю зернових порівняно з довоєнним 2021 р. Причинами такого скорочення є зменшення посівних площ, зміна структури посівів і зниження врожайності зернових культур.

Станом на грудень 2022 р. з 28,4 млн га всіх посівних площ, що були в обробітку в 2021 р. по всій території нашої країни, на підконтрольній території України знаходиться 24,6 млн га (86% всієї території), з яких ще 3,8 млн га неможливо посіяти через близькість до лінії фронту, залишки снарядів тощо. Тому до першочергових відноситься необхідність здійснити важливий комплекс робіт по ліквідації наслідків військових дій і забруднення територій, придатних для ведення сільського господарства.

Внаслідок посівної озимих культур засіяно 3,8 млн га озимих зернових, що на 26% нижче порівняно до осіннього показника 2021 р. на контрольованих територіях та на 43% нижче до посівів на всій території України. При цьому північно-східні та центральні області більш суттєво знизили площі озимої пшениці. Причиною такої тенденції є обмежена експортна можливість, дорога логістика та, як наслідок, суттєва різниця в цінах по регіонах. Регіони, що знаходяться територіально близько до морських портів та кордонів з ЄС, мають вищу ціну на сільськогосподарську продукцію в порівнянні з регіонами на півночі та сході нашої країни. Так, на Закарпатті ціна 1 т кукурудзи з ПДВ – 6800 грн, а в Сумській області – 4900 грн. Проте навіть в західних областях ціна є збитковою. Тому близькість до кордону з ЄС і працюючих портів визначає спроможність відповідних областей до продовження виробництва зерна.

В той же час очікується збільшенням посівів під олійними культурами, ціна на які вдвічі перевищує ціни на зернові культури на світовому ринку. Тому посівні площі під олійними прогнозуються на рівні 9,7 млн га, що на 32% перевищує показник 2022 р. Це вперше посівні площі під олійними культурами будуть більше, ніж під зерновими. Однак через зниження внесення добрив на 50-60%, значні незібрані площі кукурудзи в полях, нестачу фінансування та необхідність суттєвої економії, очікувана врожайність знизиться залежно від регіону і культури на 10-30% порівняно до середньої урожайності минулих років. Очікуваний експортний потенціал зернових та олійних культур в 2023/24 МР буде близько 35 млн т порівняно 85 млн т в 2021/22 МР [44].

Тому слід прийняти до уваги і альтернативну точку зору про те, що аграрний сектор, не зважаючи на значні успіхи у сфері зовнішньої торгівлі, не зможе в найближчі роки "витягнути" економіку країни, адже і в найбільш успішні роки теми зростання української економіки нижчі світових. Крім того, галузь має ряд обмежень розвитку: щодо кількості та якості земельних ресурсів, погодних умов, капіталовкладень, низьких технологій землеробства. Якщо в перспективі 5-8 років є потенційна можливість збільшити врожайність з 65 до 100 мільйонів тон, як це є в країнах Європи, то для цього потрібні значні кошти

і час на освоєння та впровадження технологій. Тому потужностей лише аграрного сектору для забезпечення швидкого економічного зростання може бути недостатньо. Тому паралельно слід розвивати і інші перспективні галузі.

2.2. Промисловий розвиток як фактор стимулювання розвитку вітчизняної економіки

Економічним фундаментом розвитку кожної країни є сфера промисловості, яка забезпечує базові потреби економіки та населення.

З початку військових дій ця сфера в Україні зазнала значного занепаду. Близько 90% потужностей з виробництва сталі зупинено, а галузь чорної металургії втратила біля третини активів. Зруйновані другий і третій за розмірами металургійні заводи країни – «Азовсталь» і ММК ім. Ілліча, які виробляли 40% сирої сталі в країні, зупинено через пошкодження Авдіївський коксохімічний завод, частково постраждало і найбільше метпідприємство «АрселорМіттал Кривий Ріг». Через руйнування маріупольських металургійних заводів Україна втратить 40% експорту чавуну, 100% слябів, 100% листової продукції, 30% іншої листової продукції. Це значні збитки не лише промисловому експорту країни, але суттєво перешкода для подальшої відбудови зруйнованої інфраструктури. Втрачені обсяги виробництва важко замінити постачанням з інших джерел у короткостроковій перспективі.

До війни Україна входила до 20 найбільших виробників сталі у світі, а у структурі української економіки ця галузь була однією з найпотужніших за обсягом реалізованої продукції (17,8%) і створеної доданої вартості (10,1%) переробної промисловості України. У січні–листопаді 2022 р. випуск металургійної продукції скоротився на 70% порівняно з відповідним періодом минулого року. В рейтингу World steel світових виробників сталі Україна впала з 14-го місця в 2021 р. до 22-го за результатами 10 місяців 2022 р. За перші три квартали року експорт чорних металів скоротився до $4 млрд (-62%), руди – до $2,8 млрд (-54%) [94] .

Наразі відновлення металургійної галузі є одним з найбільш складних завдань, оскільки і в довоєнний період аналітики відзначали на підприємствах ряд проблем, так що мова йшла про виключення металургійної галузі України з пріоритетних напрямів розвитку є. Це такі як: висока енергоємність виробництва; неефективне споживання паливно-енергетичних ресурсів, збільшуючи залежність галузі від імпорту енергоресурсів; відсутність серйозних інноваційних зрушень; занепад галузевої науки та недієвість механізмів залучення потенціалу академічних інститутів для виконання прикладних розробок, що призводить до поглиблення технічної і технологічної від сталості металургійної галузі; високий ступінь зношеності основних виробничих фондів (мартенівських печей, енергоємного обладнання, збагачувальних підприємств, прокатних цехів, доменних печей тощо), що призводило до зростання збитковості металургійного виробництва; скорочення іноземного інвестування галузі; неефективне використання виробничих потужностей; низький рівень продуктивності праці; зростаючі екологічні проблеми [4, с. 71-74]. Слід згадати і про практично повну приватизація металургійних підприємств і для їх власників основним стало завдання отримання прибутку і максимальне підтримання наявного, нехай і застарілого, обладнання в працездатному стані та окупності затрат в короткостроковому періоді.

Тому першочерговим стає завдання відновлення галузі стає проведення модернізації виробничих потужностей, орієнтованих на виробництво екологічно чистої, конкурентоспроможної металопродукції та створення передумов для довгострокового економічного зростання.

До необхідності проведення модернізації в металургійній галузі спонукає й залежність експорту її продукції від ситуації на світових ринках, до тенденцій якого належать [5, с. 122]:

– повільне зростання світової економіки, що негативно вплине на зростання попиту. Як наслідок спостерігалось зниження світових цін на чорний метал. З 2015 р. ціна залізної руди коливалась від $60 до $120 за тону, але вже влітку 2021 р. зросла до $240 за тону.

– втрата ринків країн СНД і необхідність пошуку нових, де діють зростаючі вимоги до технологічності та екологічності виробничих циклів;

– запровадження в інших країнах нових виробничих потужностей з виплавки сталі (Азії, Африки, Туреччині, Єгипті тощо), що суттєво скоротить попит на вітчизняну металопродукцію;

– впровадження нових технологій зниження шкідливого впливу металургії на оточуюче природне середовище.

Важливо забезпечити створення збалансованої галузі, орієнтованої на виробництво конкурентоспроможної продукції, з обов'язковим вирішенням екологічних та соціальних проблем. Важливим є і розвитоквнутрішнього ринку збуту металопродукції з огляду на значні потреб з метою відновлення зруйнованої війною інфраструктури економіки країни.

Важливим є відбудова і розвиток галузі вітчизняного машинобудування Внаслідок війни багато підприємств машинобудування, які забезпечували економічний мультиплікаційний ефект для суміжних галузей економіки, поєднаних одним технологічним ланцюгом, зруйновано або пошкоджено. У 2021 р. машинобудування забезпечувало 5,7% реалізованої продукції, 9,2% у структурі доданої вартості промисловості, на нього припадало 14% експорту і 34% товарного імпорту

Зокрема, більшість підприємств автомобілебудування були вимушені зупинити виробництво через активні бойові дії. Близько 40 заводів з виробництва запчастин до автомобілів, розташованих на заході України, з початком війни зупинились, але частково вже відновлюють свою роботу. Зупинення негативно вплинуло на забезпечення комплектуючими в глобальних ланцюгах доданої вартості з виробництва автомобілів на провідних світових майданчиках. За оцінками AutoAnalysis, на Україну припадає майже п'ята частина всього європейського імпорту дротів для автомобілів, які є одним з найважливіших компонентів при їх виробництві.

Великі надії покладаються на виробництво вітчизняної сільськогосподарської техніки, оскільки в Україні є значні потежності для її виробництва, тоді як в господарствах переважає імпортна висототехнологічна техніка.

Військові діх спричинили пошкодження стратегічно важливих для економіки й безпеки держави підприємства хімічної галузі. Хімічна промисловість взаємопов'язана майже з кожним сектором економіки, в тому числі зі сільським господарством, тому падіння обсягів виробництва продукції галузі вплине на економіку України в цілому: внесок галузі в процес економічного зростання країни склав майже 5,8% обсягу реалізованої продукції у переробній промисловості у 2021 р.; в галузі створено 39,1 млрд грн доданої вартості що становить 4,1% у структурі переробної промисловості станом на 2020 р., було створено 63,1 тис робочих місць в Україні. Руйнування і припинення роботи хімічних підприємств також матимуть негативні наслідки і для глобальних ланцюгів доданої вартості, адже продукція галузі користувалася значним попитом і на міжнародних ринках: у 2021 р. її експорт оцінювався в понад 2,8 млрд дол.

Глобальні економічні й соціальні досягнення країн у майбутньому формуватимуться під впливом Індустрії 4.0 (інформаційно-комунікативних технологій, технологій автоматизації виробництва, використання нових видів ресурсів) і суттєво вплинуть не тільки на появу принципово нових способів продукування матеріальних і нематеріальних благ, що передбачає заміну звичайних процесів на цифрові, відхід від масового виробництва та індивідуалізацію кінцевого продукту, а й на зміну способу життя, ведення бізнесу та безпеки людства. Порушення у розвитку промисловості спричиняють фундаментальні зрушення в економічній стабільності у масштабі всієї країни, що може загрожувати її національній безпеці.

Україні, що опинилася перед глобальними викликами, пов'язаними зі стрімким розвитком цифрових технологій, необхідно провести якісні зміни, зумовлені прискоренням адаптації української промисловості до цифрових вимог Індустрії 4.0. Бездіяльність може призвести до того, що українські виробники втратять свою конкурентоспроможність на світовому ринку.

Для багатьох країн, що розвиваються, такий технологічний динамізм приносить як можливості, так і виклики. З одного боку, цифрові технології Індустрії 4.0 сприяють посиленню комунікації між учасниками ринкової економіки. В той же час, технологічна та цифрова нерівність між країнами і всередині країн стала проблемою в епоху постпандемічної кризи, і засвідчила значний вплив на міжнародні відносини, забезпечення потоків капіталу та питання глобальної безпеки. Технологічні розриви між країнами, що лідирують у регіоні, і країнами, що відстають, можуть збільшуватися. Це ускладнює для деяких країн можливості інтеграції до вищих ланок у ланцюгах доданої вартості, диверсифікації експорту та зростання конкурентоспроможності виробництва.

Нині відбувається загострення боротьби за глобальне технологічне лідерство: 90% усіх виданих у світі патентів і приблизно 70% експорту сучасних цифрових виробничих технологій припадає лише на 10 країн світу [56].

Країни технологічної периферії не мають можливості долучитися до сучасних інноваційних здобутків. Ринок високих технологій визначають розвинені країни, які через комерційні інтереси обмежують їх поширення і обмінюються ними лише в рамках технологічних пулів. Близько 90% новітніх технологій спрямовуються внутрішніми корпоративними каналами, що надає можливість максимізувати прибуток ТНК, зберігати їх технологічне лідерство. Це підтверджують і результати Давоського форуму в лютому 2021 р., де озвучено найважливіші тенденції, які в майбутні роки визначатимуть «Велике перезавантаження» (The Great Reset) - концепцію стійкого відновлення світової економіки після пандемії коронавірусу і перегляд засад функціонування світової політики. В основі майбутньої трансформації - цифрові технології Індустрії 4.0 для відновлення світової економіки і вирішення проблем унікальних за природою виникнення, породжених кризою COVID-19, яка спричинила найбільшу світову рецесію з часів Другої світової війни та найбільш значну гуманітарну та фінансову кризу за останні 100 років.

Технологічне відставання української промисловості підтверджується такими показниками, як: низький рівень інноваційної активності, низька частка

у виробництві та експорті високотехнологічної продукції, скорочення обсягів та та правова невпорядкованість інвестиційних та інноваційних процесів. При цьому спостерігається активний розвиток технологічної платформи (технічні можливості для поширення технологічних трансформацій, доступ до мережі Інтернет, готовність бізнесу до залучення ПІІ та передачі технологій), підвищення рівня кібербезпеки.

Вітчизняна промисловість традиційно працює у складних економічних умовах. Залишаються невирішеними давні системні проблеми галузі: значне зношуванням основного капіталу, та брак фінансових коштів для його оновлення, висока залежність від імпортованої сировини. Зношування основного капіталу у переробній промисловості складає близько 65%, тому доцільно запровадити систему стимулів для підприємств, які створювали передові технології (станом на 2020 р. - 41 од) та використовували їх (954 од). Порівняно з 2010 р., у 2020 р. кількість підприємств, які займалися інноваційною діяльністю у промисловості, скоротилася до 16,2%.

Найбільш інноваційно активними напрямками виробництва у сфері переробної промисловості можна назвати: виробництво фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (53,8% підприємств), комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (34%), виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів тощо (30,2%), електричне устаткування (25,2%), продукція хімічної промисловості (25%), металургійна продукція (18,9%) за результатами 2020 р. Однак в обсязі реалізованої продукції переробної промисловості інноваційна продукція становить лише 1,2%. Незначною є частка витрат підприємств на інноваційну діяльність, лише 1,9%.

Через неефективне використання наявного виробничого, кадрового і наукового потенціалів Україна слабко представлена на світових ринках високотехнологічної продукції і, навіть, на ринках традиційних товарів з значним ступенем технологічної обробки (рис. 2.5). Протягом 2010-2021 рр. частка експорту високотехнологічних товарів демонструвала тенденцію до скорочення - з 8,52%

у 2015 р. до 5% у 2021 р. В Україні відбулося поступове зменшення експорту товарів проміжної обробки - з 49,0% у 2010 р. до 44,7% у 2021 р.

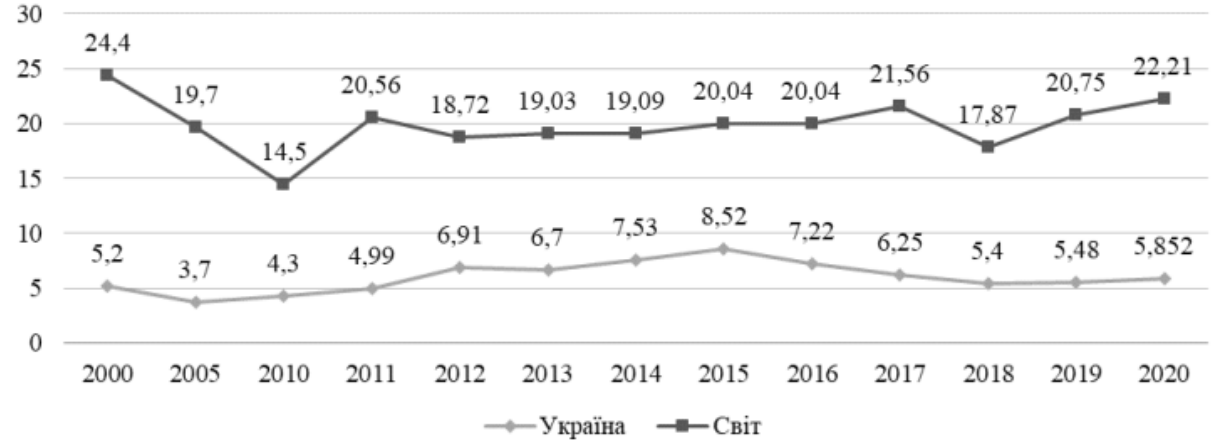

Рис. 2.5. Питома вага високотехнологічного експорту в Україні та світі за 2010-2018 рр.,

За: [93].

На світових ринках Україна представлена переважно як постачальник сировини і продукції з низьким рівнем доданої вартості. За економічними оцінками, «...за одного і того ж рівня фондоозброєності (0,1 млн дол. США на особу, якщо Україна зможе його досягти) розриви є такими: порівняно з Чехією - продуктивність приблизно у 5 разів менша (тобто розрив становить близько 30 тис. дол. США на 1 особу робочої сили), порівняно з Німеччиною - приблизно у 10 разів менша (розрив - близько 65 тис. дол. США на 1 особу)» [56] .

Однією з головних причин техніко-технологічної відсталості вітчизняної промисловості є уповільнення інвестиційних та інноваційних процесів, а також відсутність стратегічного бачення розвитку галузі як на рівні підприємства так і держави. За даними Держстату, у сферу переробної промисловості надходить майже чверть усіх капітальних інвестицій, що вкладаються у промисловості сферу України. Зокрема, в 2020 р. розмір капітальних інвестицій збільшився на 29% порівняно з 2018 р. Низькі обсяги інвестицій є проблемними для галузі, оскільки галузі, які залучають іноземні інвестиції, найбільше адаптовані до технологій Індустрії 4.0, а в Україні, порівняно з країнами-сусідами, він є

одним із найнижчих. Процеси модернізація переробної промисловості, що здійснюються в останні роки відбуваються, переважно, шляхом лише імпорту технологічного обладнання, що створює додаткові ризики для розвитку галузей промисловості.

Залучення ПІІ та передача технологій є важливим індикатором, який характеризує потенційні можливості країни подолати технологічні розриви. Міжнародні експерти оцінили можливість залучення ПІІ в економіку України на рівні 3,5 – за 5-бальною шкалою, що свідчить про те, що іноземні інвестори з обережністю приймають рішення щодо можливості залучення коштів в інвестиційні проєкти на території України. І все це, незважаючи реально існуючі переваги, такі як : ємний і відносно платоспроможний внутрішній ринок; зручне географічне розташування на перетині основних транспортних шляхів між Європою та Азією; кваліфікована та порівняно дешева робоча сила; наявність достатньо розвиненої інфраструктури, значний науковий потенціал.

Значною проблемою є незначна залученість вітчизняних підприємств переваг та можливостей Індустрії 4.0. Йде суттєве відставання від інших країн за рівнем інноваційної активності, обсягами виробництва та експорту високотехнологічної продукції, станом інвестиційного клімату та рівнем розвитку технологічного рівня. Ці сфери потребують невідкладних управлінських дій з боку як держави, так і бізнесу, науки та суспільства. До того ж погіршують ситуацію воєнні дії на сході країни та пов’язані із цим ризики загострення ситуації, постійні зміни державної політики щодо інвестицій, недосконаліть заходів боротьби з корупцією, відсутність довіри до судової системи, нестабільна фінансова система.

Щодо інструментів промислової політики щодо подолання технологічних розривів в умовах Індустрії 4.0, то країни - технологічні лідери вже розробили потужні державні програми, націлені на сприяння Індустрії 4.0. Зокрема, у Німеччині розроблена програма «Plattform Industrie 4.0», що передбачає підтримку технологічних інновацій на основі горизонтальної інтеграції за ланцюгами доданої вартості, вертикальну інженерну інтеграцію, включаючи

безпеку та узгодження промислових та освітніх ініціатив (бюджет програми складає 200 млн євро); у Франції діє програма «Alliance pour l'industrie du Futur» із бюджетом 10 млрд євро, що включає запровадження комплексу фінансових інструментів державного регулювання (позики, пільгове оподаткування; стимулювання приватних інвестицій у виробничі процеси); у Нідерландах - «Smart Industry» - фінансування проєктів впровадження ІКТ у виробництво та адаптація ланцюгів вартості бізнесу (бюджет - 25 млн євро); в Італії - «Intelligent Factory Cluster» - створення платформи із впровадження чотирьох пріоритетів (сталого виробництва, адаптивного виробництва, розумного виробництва, підтримки передачі технологій, знань та інформації з бюджетом 45 млн євро); в Іспанії - програма «Connected Industry 4.0 - розробка інноваційних досліджень» з бюджетом 97,5 млн євро; у Великій Британії - «HVM Catapult» - підтримка бізнесу в галузі виробництва високої доданої вартості, з високим рівнем інтенсивності досліджень і розробок (бюджет 164 млн євро).

Усі ці програми сприяли прискоренню цифрових трансформацій в промисловості зазначених країн і зумовили значною мірою їх лідируючі позиції за показниками економічного зростання.

В Україні механізм державного стимулювання процесів адаптації промисловості до диджіталізації та новітніх технологічних трендів не передбачає системного підходу до його формування, незрілість механізмів управління та відсутність системної взаємодії між ключовими стейкхолдерами: державними інституціями, науковими закладами та бізнесом, громадянами. Водночас успішність економіки пов’язана з двома ключовими чинниками: наявністю інноваційного потенціалу та умовами для його реалізації. За оцінками Світового банку (Worldwide Governance Indicators (WGI) ефективність державного управління в Україні порівняно з країнами-сусідами, хоч і покращилася (з одного із найнижчих рівнів у 2010 р. - 24 балів до 39,9 бала у 2014 р.), проте суттєво не змінилася [93].

Стратегічним напрямом запобігання зазначеним негативним тенденціям і забезпечення випереджаючих темпів випуску існуючого асортименту наукоєм-

ної продукції є: створення нових конкурентоспроможних зразків техніки, підвищення конкурентоспроможності національної промисловості, підвищення якості та ефективності виробництва на основі впровадження енерго- і матеріалозберігаючих технологій

Для того щоб українська промисловість могла адаптуватися до технологічних викликів Індустрії 4.0, важливим є визначення центрів стимулюючого впливу у сферах промислового, інноваційного та цифрового розвитку.

Комплекс інструментів сприяння адаптації промисловості України до викликів Індустрії 4.0 проявляється на таких рівнях, як:

1. Мікрорівень (підприємницькі ініціативи) - промислові виробники, підприємства - суб'єкти господарювання проводять цифрові трансформації та інноваційне оновлення матеріально-технічної бази виробництва; впроваджують нові технології переробки матеріалів; проводять удосконалення існуючих методів виробництва та управління, розробку і впровадження нових видів продукції, запровадження нових технологічних схем виробництва, розбудову організаційної системи, вдосконалення підготовки високопрофесійних наукових, інженерно-технічних та робітничих кадрів для підприємства;

2. Регіональний рівень - упровадження дієвих заходів підтримки на рівні регіонів та місцевих громад для потенційного перетворення відстаючих регіонів у регіональні інноваційні кластери. Локальний рівень вимагає інноваційної трансформації міст і мегаполісів у точки зростання із визначенням технологічного лідера. Кластери можуть підтримуватися за допомогою окремих кластерних програм або шляхом інтеграції в інші програми економічної підтримки. В Україні вже є успішний досвід створення виробничих кластерів, які сприяють появі нових видів продукції і створюють умови для діяльності пов'язаної з інноваціями, дослідженнями, розробками і технологічною підтримкою. Поширеними є кластери які реалізують змішану стратегію, формуючи нові та підтримуючи вже існуючі галузі, а також функціонують як каталізатори змін.

Також важливо залучати європейський досвід державного стимулювання інноваційних трансформацій у промисловості шляхом створення у регіонах

інноваційних центрів економічного та інноваційного росту на основі стратегій СМАРТ-спеціалізації. Ця стратегія передбачає об'єднання зусиль урядових структур, місцевих органів влади, науково-дослідних установ, підприємств, асоціацій, громадських організацій та малих і середніх підприємств регіону з метою кооперації, та плідній співпраці конкуруючих підприємств в одній галузі для зниження собівартості продукції, що випускається;

3. Державний рівень має забезпечити створення ефективної промислової політики, модернізацію інституційної інфраструктури з метою системного проведення реформ у всіх сферах економіки та підвищення якості державного управління на всіх рівнях;

4. Вклад суспільства полягає у культурній і творчій адаптації населення, зокрема забезпечення умов та можливостей навчання з метою формування пріоритетних навичок, зокрема у цифрових напрямках та адаптація системи освіти до нових вимог та формування навичок комплексного вирішення проблем, аналітичного і критичного мислення, емоційного інтелекту, стресостійкості, знання технологій і вміння ними користуватися, посилення комунікації в суспільстві;

5. Міжнародний рівень - сприяння інтернаціоналізації, доступу до глобальних ланцюгів доданої вартості і нових ринків, міжнародне співробітництво та можливості міжнародної допомоги, з метою отримання необхідних коштів (матеріальних: промислове обладнання і устаткування, сировина, матеріали; фінансових (грошові ресурси); інтелектуальних (ноу-хау, трансферт технологій); трудових (висококваліфіковані фахівці); інформаційних ресурси (консалтинг, тренінги, програми навчання).

Необхідним є ухвалення Національної стратегії розвитку Індустрії 4.0 та її консолідації з ключовими стратегічними документами (Національною економічною стратегією 2030, Експортною стратегією, Цифровою аджендою тощо); створення спеціалізованого органу, що опікуватиметься інноваційним розвитком в реальному секторі економіки (за зразком країн ЄС, зокрема Швеції, -

агентства з питань інновацій (УШКОУА), що опікуватиметься питаннями розвитку Індустрії 4.0 в промисловості.

В процесі відбудові слід обирати тих інвесторів, які готові надати Україні також і доступ до технологій, адже у світі дуже мало компаній-розробників технологій, які дають доступ саме до технології. Це "вузьке місце" потрібно розуміти й враховувати.

2.3. Дослідження взаємозв'язку оборонних витрат та економічного зростання

Серед першочергових завдань відновлення української промисловості слід забезпечити розвиток галузей оборонно-промислового комплексу. Вирішення цього питання визначатиме можливості обороноздатності та гарантії безпечного життя країни. Нині вже на практиці доведено, що українські промислові розробки (протитанкові ракетні комплекси «Стугна», протикорабельні крилаті ракети «Нептун») позитивно зарекомендували себе у процесі зіткнення з набагато сильнішим ворогом. Тому важливо обґрунтувати дієві заходи з повоєнного відродження промисловості з метою забезпечення економічної відбудови та зміцнення стійкості і обороноздатності країни.

Оскільки в повоєнний період надважливим завданням є створення умов для розвитку виробництва продукції з високою часткою доданої вартості, розвиток оборонно-промислового комплексу дозволить забезпечити її виконання. Цей напрямок набуває актуальності не лише в Україні, а і в світі загалом. Крім того це галузь, яка зможе об’єднати навколо себе та запустити низку суміжних секторів..

Military-tech – це відносно нова галузь у сфері розвитку національної економіки економіки нашої держави. Наявні передові розробки не отримали впровадження через низьке фінансування на державному рівні. і цей ринок має тенденцію зростання у 3-7 разів. З’явилась можливість розробляти продукцію військового призначення, виробляти її і одразу здійснювати випробовування.

На жаль, Україна зараз такожвиконує роль великого полігону. Питання безпеки будуть актуальними і після війни. Тому продукція Military-tech може забезпечити значну частину експорту вітчизняного озброєння [50].

Це дозволить Україні, як і іншим країнам посилити оборонний потенціал та забезпечити технологічний розвиток. Війна в Україні стала великим викликом для безпеки усього світу, тому країн світу почали збільшувати свої оборонні бюджети. Наприклад, Німеччина спрямувала в оборонний сектор понад 100 млрд євро додатково і збільшує витрати на оборону до 2% ВВП з 2024 р. Литва також збільшує оборонні витрати до більше як 2,5% ВВП. На рис. 2.6 наведено узагальнену динаміку світових військових витрат за 2008-2021 рр.

Рис. 2.6. Світові витрати на оборону

За: [50].

На початку XXI ст. простежується тенденція до збільшення військових витрат, в основному за рахунок ключових гравців на світовій арені, а саме: США, Китай, Росія, країни Західної Європи та Близького Сходу. Після закінчення війни в Іраку військові витрати зменшилися, а потім почали зростали з 2019 р., що спричинено підготовкою Росії до повномасштабної збройної агресії проти України. Почало відбуватися нарощення озброєнь країни, т.ч. блоку

НАТО. Найбільше зростання військових витрат відбулося в країнах Східної Європи і Балтії, які мають з Росією спільний кордон як відповідь на нарощування росією військової присутності в регіоні. Україна також за цей період збільшила свої військові витрати з 1 % у 2008 р. до 2,3 % у 2021 р. [50], і посіла 40 місце в загальному рейтингу країн [45].

Глобальні військові витрати за 2021 р. зросли на 0,7%. США з 2008 р. збільшили свій оборонний бюджет на 5,3 %, Китай та Південна Корея - на 5,6%, Індія - на 3,6%, Туреччина - на 24%. Росія скорочувала свої воєнні витрати до 2018 р., а з 2018 р. збільшила їх на %, незважаючи на падіння цін на нафту та санкції, але готуючись до повномасштабного вторгнення в Україну в 2022 р. [50]. Глобальні військові витрати в 2021 р. сягнули $2113 млрд, на одного жителя планети припадало $264. Лідером залишаються США, де оборонний бюджет становив $778 млрд, що відповідає 36,8% від загального обсягу світових видатків. На другій позиції перебуває Китай з сумою в $252 млрд. В пятірку країн з найбільшим розміром видатків на оборону сектор входять такі як: Індія, Росія, Сполучене Королівство, Саудівська Аравія, Німеччина, Франція, Японія, Південна Корея. Росія розпочала процес нарощування видатків на оборонний сектор вже з 2018 р., перемістившись за цим показником з 6 на 4 місце (табл. 2.3).

Аналізуючи процеси мілітаризаціїї країн світу, варто звертати увагу як на загальну суму витрат, так і співвідношенню їх з валовим внутрішнім продуктом (ВВП). Це співвідношення використовують для вимірювання мілітарного навантаження на економіку країни, або ж так званий "військовий тягар". Серед найбільш розвинутих країн світу слід виділити мілітарне навантаження від 1% у Японії до 6,9% у Саудівській Аравії. Індія на потреби оборонного сектору в 2021 р. виділила 2,7 %, а Росія - 3,8% (табл. 2.3). Задекларований нормативний рівень військових видатків у країнах НАТО щодо ВВП становить 2%. Наразі серед європейських країн НАТО ця норма була дещо збільшена в країнах Балтії та Польщі, які межують з Росією та Білоруссю, - ця країна використовується росією як військовий плацдарм для збройної агресії проти України.

Таблиця 2.3

Витрати на оборону в провідних країнах світу в 2021 р.

Країна	Військові витрати в поточних цінах, $ млрд	У % до глобального обсягу	У % до ВВП
США	778	36,8	3,4
Китай	252	11,9	1,9
Індія	72,9	3,5	2,7
росія	61,7	2,9	3,8
Сполучене	59,2	2,8	2,1
Саудівська Аравія	57,5	2,7	6,9
Німеччина	52,8	2,5	1,3
Франція	52,7	2,5	1,9
Японія	49,1	2,3	1
Південна Корея	45,7	2,2	2,5

За: [50]

Мілітарне навантаження в росії становить 3,8%, що значно перевищує європейський рівень країн НАТО. Військовий тягар, який тисне на економіку України, становить 2,3% [50].

У загальному обсязі видатків на оборону НАТО витрачає більше, ніж росія, і процес переозброєння надалі триває. Витрати на оборону всіх 30 країн НАТО вже майже в 20 разів перевищують російські. У 2021 р. Росія витратила на оборону еквівалент $70 млрд. У країнах НАТО це було понад $1 трлн. Однак ці цифри не так легко порівняти. Перш за все необхідно враховувати купівельну спроможність. Через різний рівень оплати праці російський військовослужбовець коштує набагато дешевше, ніж військовослужбовець США чи Німеччини. Дослідники вважають, що професійні військово службовці можуть отримувати доходи з тіньових джерел, однак будь-яка інформація про військові витрати Росії суворо засекречена.

Основне призначення військових витрат - це забезпечення обороноздатності держави, а також утримання її боєздатності на належному рівні. Порівняльну характеристику військової могутності країн світу можна провести,

застосовуючи рейтингову систему Global Firepower Index. Рейтинг GFP базується на потенціалі кожної країни для ведення війни на суші, морі та в повітрі.

Таблиця 2.4

Індекси складових військової могутності країн світу

Складові	США	росія	Китай	Індія	Японія	Південна Корея	Франція	Сполучене королівство
Індекс	0,0453	0,0501	0,0511	0,0979	0,1195	0,1261	0,1283	0,1382
Зміни індексу порівняно з 2019 р.	+73 %	+78 %	+75 %	+91 %	+71 %	+67 %	+80 %	+72 %
Активний військовий персонал, тис. осіб	1390	850	2000	1 450	240	555	205	194
Загальні повітряні сили, од.	13247	4173	3285	2182	1449	1595	1055	693
Бойові танки, од.	6612	12420	5250	4614	1004	2624	406	227
Ракетні пускові установки, од.	1366	3391	3160	1388	99	574	13	44
Військово-морський флот, од.	484	605	777	295	155	234	180	75

Рейтинг очолили США з показником 0,0453, а за ними Росія - 0,0501. Також можемо бачити істотний приріст військової могутності цих двох країн порівняно з 2019 р. Щодо України, то вона посідає 22 місце в загальному рейтингу з показником індексу 0,3266. У табл. 2.5 представлено порівняння індексу та його складових України та Росії.

Важливою складовою військової могутності країни є людський ресурс. Лідирують в рейтингу за 2022 р. країни з найбільшою чисельністю населення – Китай, США, Індія та Росія, так як цей показник впливає і на величину військового персоналу, так і резервний запас.

Україна за показником чисельності збройних сил знаходиться на 23 місці, за розміром військово-повітряних сил - 33 -му, танків - 13 му, бойові машини та артилерія – 6-му, ракетно-пускові установки – 12-те місце. Україні ще вираховуються при розрахунку індексу штрафні бали (заниження показника) за низький рівень розвитку військово-морських сил, неефективне споживання енергоносіїв в економіці та значний державний борг.

Таблиця 2.5

Порівняння військової могутності України та Росії в рейтингу Global Firepower-2022

Складові	Україна	росія
Індекс	0,3266	0,0501
Активний військовий персонал, тис. осіб	200	850
Загальні повітряні сили, од.	318	4173
Бойові танки, од	2596	12420
Ракетні пускові установки, од.	490	3391
Військово-морський флот, од.	38	605

Впродовж останніх років уряд виділяє щорічно близько 5% ВВП на сектор безпеки та оборони. Оборонно-промисловий комплекс (ОПК) України успадкував від СРСР не лише наукоємкі технології, виробничу базу та кваліфікованих інженерів, а й хронічну неефективність та низьку конкурентоздатність, характерну для планової економіки. З цим непростим спадком Україна живе впродовж трьох десятиліть та намагається залишатися помітним гравцем на міжнародному ринку озброєння та військової техніки.

Вітчизняний ОПК налічує більш ніж півтори тисячі компаній, які здійснюють виробництво та експорт військової техніки. Галузь в Україні представлена підприємствами як державної так і приватної форми власності. У десятку найбільших компаній вітчизняного ОПК за обсягами виручки у 2020 р. увійшло дев’ять державних компаній. Однак, традиційно лідирує в галузі підприємство недержавної форми власності ПАТ "Мотор Січ". Обсяг його виручки у 2020 р. склав 11,3 млрд грн. На другому місці ДП "Антонов" – 7,5 млрд грн. Третю позиції займає ДП "ДККБ "Луч" –3,8 млрд. До пятірки лідерів також входять ДП "ЗМКБ "Прогрес" імені Академіка Івченка з виручкою у 2,1 млрд грн та ДП "ХКБМ імені Морозова" – 1,4 млрд грн.

Робота в умовах військових дій, коли виникла необхідність забезпечення армії новими зразками озброєння та військової техніки стало очевидним, що приватні компанії набагато швидше адаптуються до потреб ринку, ніж підпри-

ємства державної форми власності. Зростає частка на ринку приватних компанії, які демонструють значно ефективніший тип управління.

Так за обсягами виручки серед приватних компаній ОПК беззаперечним лідером у 2020 р. залишається ОПК є АТ "Мотор Січ" – 11,4 млрд грн. ПАТ "Завод Кузня на Рибальському" з виручкою майже у мільярд – на другому місці. Це підприємство раніше належало П. Порошенку, а зараз входить у фінансово-промислову групу "ТАС". На ступні місця відповідно займають і ПАТ "Фед", 873 млн грн, ПАТ "Науково-виробниче об'єднання "Практика" - 534 млн грн та ТОВ "Укроп" – 355 млн грн.

Найбільшим експортером продукції галузі у 2020 р. був ПАТ "Мотор Січ" – 3,1-3,7 млрд грн. Підприємство випускає високотехнологічну продукцію, яка широко користується попитом у світі – виробництво повітряних і космічних апаратів. А спеціалізація виробництва двигунів для військової авіації залучає підприємство у вищі рівні ланцюжків доданої вартості - ключові світові космічні програми. Основними ринками збуту продукції підприємства є Китай (65% експорту) і Об'єднані Арабські Емірати (10%). При цьому 95% проданих товарів належать до категорії двигуни турбореактивні, турбогвинтові та інші газові турбіни.

Приватна компанія ПАТ "Фед" є другою за обсягами експорт у розмірі 106-158 млн грн. Основним покупцем продукції -90% експорту підприємства є Китаї. Інші 10% експортуються до Франції, ОАЕ, Кореї та Чехії. Левову частку експорту (90%) складають двигуни та силові установки. Останнім у трійці лідерів є ТОВ "Суднобудівний завод "Океан"– 100-150 млн грн експортної виручки. Її покупцями є дві країни – Нідерланди (60%) і Панама (40%). Основними товарними позиціями міжнародних контрактів є продаж суден, поромів, барж та інших плавучих засобів.

Серед інших найбільших експортерів ДП "ЗМКБ "Прогрес" імені Академіка Івченка – 87-92 млн грн та ДП "ХКБМ імені Морозова" – 72-83 млн грн. Перший до 95% експортної виручки отримує від контрактів з Туреччиною на поставку двигунів турбореактивних, турбогвинтових та інших газових

турбін. Інший експортує до від Кореї (60%), Італії (25%), Німеччини (10%) та США (5%) вироби з титану (60%), двигуни і силові установки (25%) та прилади для автоматичного регулювання або керування (10%).

Присутність чотирьох приватних компаній в рейтингу найбільших експортерів зброї та військової техніки підтверджує їхню високу конкурентоздатність. А реформування державного оборонного замовлення (ДОЗ) та використання системи Prozorro для закупівель Міністерством оборони сприятиме підприємствам з приватного сектору ОПК ще більше нарощувати виробничі потужності та частку експорту.

Активні військові дії на території країни підтвердили цінність військових технологій що допомагають вести розвідку завдавати високоточних ударів, зберігаючи життя військових. Однак створення продукції military tech сектору необхідно створити і залучити до нього чимало кваліфікованих фахівців.

Лише для виробництва дронів, без яких неможливе ведення військових дій, слід використати (об’єднати) значну кількість технологій – від виробництва спеціальних металів та пластиків до елементів штучного інтелекту, системи радіоелектронної розвідки та ще долучити фахівців супутникового зв’язку для постачати інформації в режимі реального часу. Тобто, для створення лише однієї назви товару необхідно розбудовувати ряд високотехнологічних секторів, включно космічну галузь.

І навіть для того щоб просто відремонтувати одну одиницю бронетехніки, необхідно залучити постачальників до п’ятдесяти різних комплектуючих: від металообробки до фарби і електроніки. Ще складнішим буде процес виробництва. Таким чином у структурі вартості готової військової продукції більше як третина коштів це вартість продукції підприємств суміжних галузей економіки.

Досить ефективно в процесі ведення бойових дій себе зарекомендували розробки, створені українськими інженерами, які безперечно стануть складовою нової системи безпеки майбутнього. Важливо більше уваги приділяти навчальним закладам, здатним підготувати таких фахівців, тобто інвестувати у розвиток вітчизняної інженерної науки.

Ще один мультиплікаційний ефект Military tech полягає в тому, що продукт, створений для військових цілей, може згодом використовуватись і в цивільній сфері. Світова практика знає безліч таких випадків. Наприклад, той же бездротовий зв'язок чи інтернет.

Зараз розбудова ОПК – одне з ключових завдань, роботи Національної ради з відновлення України. Вже зараз Державний концерн "Укроборонпром" спільно з органами державної влади, Генеральним штабом ЗСУ, та Національною академією наук України розробляє та вже впроваджує відповідні програми.

Серед рушіїв активного розвитку ОПК слід назвати наступні фактори:

1. Перехід української армії переходить на стандарти НАТО. Військові та підприємці, зокрема ремонтних закладів освоюють навики роботи з високотехнологічною іноземною технікою. В той же час в умовах бойових дій військові стають зрозумілими її переваги та недолікиі таким чином пропозиції по вдосконаленню чи виробництву нових видів.

2. Україна отримала значну кількість російської трофейної техніки і українські конструктори та науковці мають можливість запозичити найбільш цінні зразки методом реверсного інжинірингу.

3. Україна формує новий оборонно-промисловий комплекс, враховуючи досвід війни сучасними видами зброї і вже зараз Збройні Сили формують потреби в озброєнні з певними характеристика і спільно з інженерами та конструкторам та працюють над розробкою нових видів зброї. В Україні зараз розробляються і патентуються нові технологічні види озброєнь. Україна активно забезпечує трансфер технологій, який вже став базою для створення високотехнологічної галузі у сфері безпеки де «наука, інженерія, ІТ, металургія, матеріалознавство та інші сектори в прямому контакті з реальним використанням створюють гнучкий та стійкий синтез нової мілітарної економіки» [50] .

Нові розробки в майбутньому зможуть запозичити такі галузі як: харчова промисловість, сільське господарство, медицина.

Слід мати на увазі, що надмірна мілітаризація може перешкоджати необхідним структурним змінам в економіці, а також викликати дефіцит розвитку

інших важливих галузей народного господарства, перетягуючи на себе ресурси. З іншого боку, недостатній рівень мілітаризації також може перешкоджати економічному розвитку, оскільки проблеми в секторі безпеки призводять до підвищеного рівня загрози. Слід окремо розглядати ситуацію в окремих країнах і регіонах.

Важливо нарощувати темпи розвитку військової могутності, але зі збереженням пропорцій в економіці та мінімізації напруги у видатках державного бюджету. Ігнорування розвитку військового сектору створює глобальні передумови занепаду обороноздатності держави, і, як наслідок, - послаблення економічної складової у зв'язку з ворожою експансією.

РОЗДІЛ 3
ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

3.1. «Зелена» промисловість як інструмент стимулювання економічного зростання

Важливим напрямком розвитку промисловості в сучасному світі є забезпечення сталого економічного розвитку. Згідно оцінок експертів Всесвітнього економічного форуму (The Global Risks Report, 2021) у 2020 р. екологічним загрозам вперше надано найвищий рівень за ймовірністю. Вже У 2021 р. на фоні несприятливих погодних умов, кліматичних змін та втрати біорізноманіття спостерігається негативний вплив на екологію. Серед найбільших ризиків за рівнем впливу дослідники називають кліматичні зміни, втрату біорізноманіття та виснаження природних ресурсів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Топ 5 - найбільш основних глобальних ризиків за 2021 р.

За ймовірністю виникнення		**За рівнем впливу**		
Екологічні ризики	***Соціальні ризики***	***Соціальні ризики***	***Екологічні ризики***	***Геополітичні ризики***
Надзвичайні погодні умови	Інфекційні захворювання	Інфекційні захворювання	Кліматичні зміни	Зброя масової знищення
Кліматичні зміни				Втрата біорізноманіття Виснаження природних ресурсів

На думку експертів щорічної доповіді Circularity Gap Report (2021), світ має шанси уникнути екологічної катастрофи, переходячи на принципи циркулярної і «зеленої» економіки. На сьогодні світова економіка лише на 9% є циркулярною, 62% викидів парникових газів - від видобутку, переробки та виробництва продуктів, а попит на сировину у світі, як прогнозують, істотно збільшиться до 2050 р. Впровадження еко інновацій відкриє нові можливості для соціально орієнтованої економіки держави.

Довготривалий позитивний вплив матиме вуглецева нейтральність; формування бізнес-моделей у напрямі кругової економіки; декарбонізація (через регулювання попиту для зменшення потреби у викопному паливі та CO_2-продуктах); формування безпечних технологій життєзабезпечення міст, досягнення ефективності автоматизації та координації через оцифрування. Українській промисловості повинна зважати на ці мегатенденції та соціально-економічні тренди ринків розвинених країн.

Циркулярна модель стає механізмом збереження ресурсів і матеріалів, що саме веде до постійного економічного зростання (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Схема циркулярної економіки

Складено за [16].

Відповідно у світовій практиці відбувається формування відповідних циркулярних бізнес моделей саме: циркулярні поставки; відновлення ресурсів; продовження життєвого циклу продукту; платформи для обміну і спільного. Для вітчизняного бізнесу важливо чим швидше врахувати світові тенденції саме на етапі реформування.

Стан розвитку циркулярної економіки в Україні можна оцінити як початковий. В Україні за даними 2020 р. утворилося понад 462 млн т відходів,

із них 15 млн т - побутові, які захороняються на 6 тис. сміттєзвалищ, які мають площу. На переробку та утилізацію йде близько 6,3% побутових відходів, із них: 1,7% спалено, а 4,6% потрапило на заготівельні пункти вторинної сировини та сміттєпереробні лінії. На 19 полігонах влаштовано систему вилучення біогазу та експлуатуються когенераційні установки. При цьому 261 сміттєзвалище (4,3%) перевантажене, а 868 (14%) не відповідають нормам екологічної безпеки. Спостерігається високий рівень утворення відходів неналежне їх використання як вторинної сировини

За підрахунками Світового банку, до 2025 р. у світі буде утворюватися 2,2 млрд т відходів на рік. За допомогою традиційних підходів з їх утилізацією не впоратися. Залишається піти шляхом збільшення терміну служби речей, мінімізації кількості відходів та впровадження нових методів їх переробки. Важливими показниками «зеленої» економіки є кількість упроваджених мало-відходних та ресурсозберігаючих технологій на промислових підприємствах, та чисельність підприємств, що їх впроваджували. В Україні частка інноваційно активних підприємств, що впроваджували такі технології, є низькою, коливається по роках - від 1,9% у 2010 р. до 4,7% у 2018 р. (рис. 3.2).

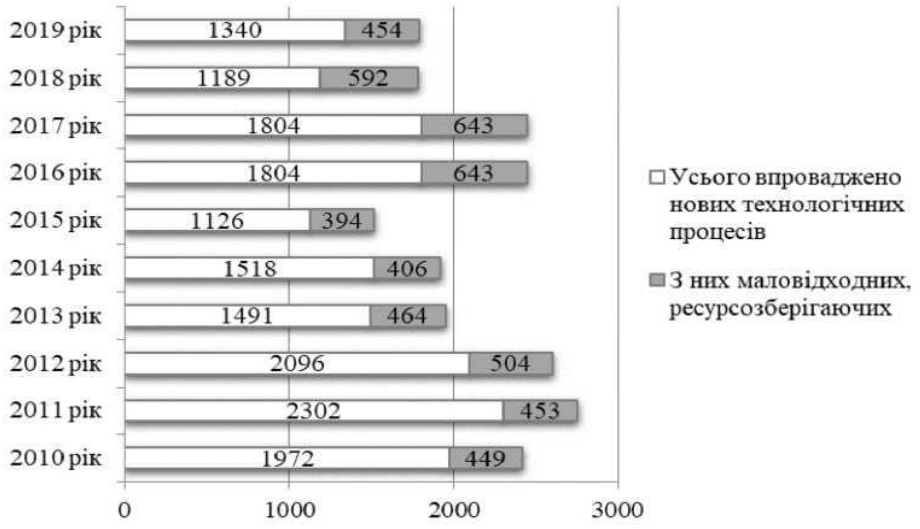

Рис. 3.2. Кількість впроваджених нових технологічних процесів та з них ресурсозберігаючих на підприємствах переробної промисловості

Складено за [16].

Із загальної кількості впроваджених у технологічних процесів тільки третину можна назвати істотно поліпшеними, маловідходними, ресурсозберігаючими. Серед галузей які впроваджували нововведення можна назвати лише: виробництво готових металевих виробів, виробництво харчових продуктів, виробництво хімічних речовин і хімічної продукції, які за результатами 2019 р. упровадили відповідно 27,8%, 11,0% і 9,0% від загальної кількості впроваджених технологічних процесів.

Для українських підприємців важливо розвиватись у руслі світових технологічних трендів, тому для визначення особливостей еко розвитку порівняємо конкурсні розробки за групами еко інновацій (табл. 3.2). Країни та фірми –іноватори можуть стати швидко зростаючими технологічними компаніями і перші мають шанс зайняти провідні позиції.

Таблиця 3.2

Порівняння видів еко інноваційних розробок у світі та Україні

Види еко інновацій	Світові розробки, *% у загальній кількості*	Українські розробки, *% у загальній кількості*
Екологічні технології	19	22
Організаційні інновації для навколишнього середовища	26	35
Інноваційні продукти та послуги у сфері екології	20	28
Інновації зелених систем	35	15

Складено за [13]:

Однак якщо у світових інноваціях переважають проривні дослідження і забезпечують позитивні зміни, то серед українських переважають організаційні, ті що стосуються екопродукції, однак вже факт їх наявності свідчить про відповідні процеси в Україні. Український бізнес переважно зосереджений послугах з контролю за забрудненням, технологічного аудиту, консалтингу із покращення ресурсних потоків. Таким чином відбувається процес появи з середовища традиційних галузей нових видів діяльності з виробництва: еко-

продукції у сфері харчування; екотканин; засобів очищення води і повітря, датчиків для моніторингу середовища; безпечних будівельних матеріалів; побутової екохімії та парфумерно-косметичних засобів; меблів з екологічних матеріалів, ресурсозберігаючої еко тари. Програми екоінновацій у промисловості України мають міжнародну підтримку, яку забезпечують уряди ЄС, США та міжнародні організації, ЄБРР через різні форми допомоги.

Для запровадження таких радикальних для вітчизняної економіки змін необхідна комплексна перебудова - від законодавчого регулювання, розробки (закупівлі) технологій, фінансування і форм ведення бізнесу, і до формування готовності населення змінювати свої звички з метою використання циркулярних продуктів та механізмів взаємодії виробників і споживачів циркулярних товарів.

Ефективне впровадження циркулярної економіки в Україні можливе за умови запровадження нових принципів її функціонування [90]: відпрацьована продукція та відходи розглядаються як ресурс для багаторазового використання;

- відходи повинні сортуватися, формується відповідна інфраструктура, що забезпечує умови для їх роздільного збирання та переробки;

- виробники забезпечують післяпродажне обслуговування продукції (ремонт і оновлення), а те, що використане викуповується з метою повторного використання;

- продукція та пакування виготовляються згідно з вимогами екодизайну (легкопереробні речовини тощо);

- споживачів та виробників слід забезпечувати відповідною інформацією (склад продукції, умови ремонту, місця переробки та утилізації тощо);

- створюється механізми регулювання, з чіткими критеріями до діяльності підприємств та споживачів;

- суб’єкти, що сумлінно виконують встановлені правила та рекомендації, повинні отримувати податкові, бюджетні, регуляторні та інші стимули, а порушники мають нести покарання згідно із законом.

З метою стимулювання української промисловості необхідне впровадження інструментів державної підтримки відповідно до міжнародних екологіч-

них вимог через запровадження екологічно чистих безвідходних і маловідходних ресурсоощадних технологій, використання екологічно стійких матеріалів, підтримання виробництва екологічно безпечної конкурентоспроможної продукції.

Важливо запровадити кількісні індикатори з метою оцінки ефективності екологічної політики та сталого розвитку, впровадження в національне законодавство України положень відповідно до європейських стандартів, вдосконалення системи управління відходами і надалі інтенсивно розвиватимуться, в тому числі й у зв'язку з новими ініціативами - реалізацією Порядку денного у галузі сталого розвитку ООН на період до 2030 року і Паризької угоди 2015 р. А у грудні 2019 р. було проголошено Європейський зелений курс (ЄЗК) з метою забезпечення скорочення викидів парникових газів до 2050 року.

Важливість дотримання вимог міжнародних екологічних угод, особливо актуальна через наявністю значної кількості застарілих, енергонеефективних та «екологічно недружніх» активів, та все ще використовується значна кількість вугілля для видобування електроенергії.

Країні слід негайно запроваджувати нові механізми і процедури, зокрема, механізм карбонового коригування імпорту, вимоги до екологічності маркування та пакування товарів, вимоги до простежуваності продукції та визначення походження. Через значний рівень відкритості економіки України, низка галузей промисловості (металургія, агропродовольчий сектор, машинобудування, хімічна промисловість тощо) можуть стати неконкурентоспроможними на ринку ЄС та інших країн.

Нові правила у торговельній політиці ЄС можуть ускладнити доступ українських товарів через посилення технічних бар'єрів, через суворі вимоги до їх екологічності (табл. 3.3). Недотримання Україною рівня екологічних стандартів ЄС, може привести до жорстких обмежувальних заходів.

При цьому слід врахувати, що приєднання України до ЄЗК відкриває нові можливості для українських виробників, сприяючи їх інтеграції до стратегічних ланцюгів доданої вартості та можливостям із локалізації виробничих процесів

Таблиця 3.3

Посилення зобов'язань у торговельних угодах ЄС у рамках дії Європейського зеленого курсу

Вид зобов'язання	Коротка характеристика
Посилення зобов'язань, моніторинг та підтримка реалізації зобов'язань країн	Усі торговельні угоди ЄС передбачають зобов'язання для учасників ратифікувати та запровадити Паризьку угоду
Запровадити стимули для торгівлі «зеленими» товарами і послугами та інвестиції у їх виробництво	За визначенням Євростату, це товари та послуги, створені чи надані з метою захисту довкілля та управління ресурсами
Стимулювання кліматично дружніх державних закупівель	Підтримка закупівель товарів, послуг й робіт із меншим впливом на довкілля за умови збереження їх функціональних якостей
Створення умов для міжнародної торгівлі сировиною, для здійснення «зеленого» переходу, та інвестицій у виробництво	Включає широкий комплекс супутніх видів економічної діяльності, як боротьбу з незаконними вирубками лісів
Використання технічного регулювання як інструменту просування екологічних вимог	Комюніке передбачає використання технічних регламентів та стандартів, зокрема й щодо безпечності продовольчих товарів, як
Запровадження механізму карбонового коригування імпорту (вуглецевого мита)	Передбачається, що цей механізм дозволить повноцінно відображати у ціні імпортних товарів вуглецевий слід, який створюється у процесі їх

Складено за [13].

Адаптація до вимог Європейського зеленого курсу є не лише реацією на обмеження, але і в умовах складної економічної ситуації в Україні може стати джерелом зменшення ресурсо- та енергоємності ВВП. Країна характеризується складною економічною ситуацією. В 2018 р. Україна увійшли в ТОП-10 країн - забруднювачів викидами парникових газів (CO_2) в атмосферу на європейському континенті. Статистичні показники свідчать про покращення екологічності промислового виробництва в Україні (табл. 3.4, 3.2).

І це при тому, що за 10 минулих років обсяги викидів в атмосферу в Україні скоротилися майже вдвічі: з 4375 тис. т у 2011 р. до 2239 тис. т у 2020 р. Найбільше забруднюють атмосферу галузі важкої індустрії, через відкрите видобування мінеральної сировини та процеси згорання палива - добувна промисловість - 20,1% (від загальних обсягів викидів промисловими підприємствами), переробна промисловість - 36,7% (у т. ч. металургія - 30,3%), виробництво електроенергії - 43,1%. Це переважно великі галузеві комплекси, що

визначають структуру української промисловості, але слабо здійснюють природоохоронні заходи.

Таблиця 3.4

Співвідношення викидів CO_2, обсягів реалізованої промислової продукції та екологічні інвестиції

Показник	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2020/ до 2011 рр.**
Обсяги викидів в атмосферу (CO_2), ***тис. т***	4375	4335	4295	3350	2857	3078	2585	2508	2460	2239	Вдвічі менше
Обсяг реалізованої промислової продукції, ***млрд грн***	1305	1368	1322	1429	1777	2158	2626	3045	3019	3202	Ріст в 2,5 рази
Екологічні інвестиції, ***млрд грн***	6,5	6,6	6	8	7,7	13,4	11	10,1	16,3	13,2	Ріст вдвічі

Складено за: [13].

Зниження обсягів викидів в атмосферу (CO_2) за 2011-2020 рр. можна пояснити скоріше економічними складнощами, ніж ефективною екологічною та промисловою політикою (рис. 3.2).

Зростання загального обсягу екологічних інвестицій відбулося завдяки зростанню обсягу інвестицій в охорону чистоти повітря на 83,1%, збільшенню інвестицій на очищення грунтових вод і утилізацію відходів на 50,8%, захист і реабілітація ґрунтів, підземних і поверхневих вод більш як у 4 рази, зниження шумів і вібраційного впливу - 6,1 раз, збереження біорізноманіття - 6,4 раза та здійснення інших природоохоронних заходів у 12,3 раза. Як негативні явища слід відзначити падіння обсягу інвестицій в радіаційну безпеку на 45,6% та науково-дослідні роботи в природоохоронній сфері на 8,1%. Відбувається зниження частки капітальних інвестицій у сферу екології у загальному обсязі капітальних і поточних витрат на охорону навколишнього середовища (рис. 3.3).

Посилює важливість адаптації української промисловості до вимог Європейського зеленого курсу зміна географічних векторів міжнародної торгівлі промисловою продукцією. Нині ж високий відсоток українського експорту готових виробів і сировини займають ринки країн Євросоюзу; згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС митні тарифи та квоти для українських

підприємців зменшено, що збільшило експорт товарів до ЄС з 17123,7 млн дол. США у 2012 р. (23% у структурі промислового експорту України) до 26,76 млрд дол. США (43% промислового експорту) у 2021 р. Стрімко знижувався експорт товарів і послуг до країн СНД - з 37% у 2012 р. до 15% у 2018 р..

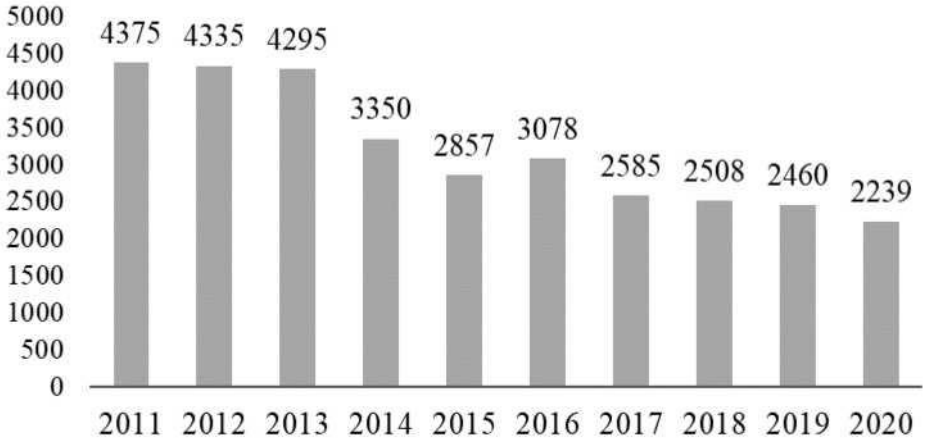

Рис. 3.2. Обсяги викидів в атмосферу (CO_2) за 2011-2020 роки, тис. т

Складено за: [13].

Для досягнення нинішніх кліматичних та енергетичних цілей Європейської зеленої угоди на 2030 рік потрібні значні додаткові інвестиції - 260 млрд євро, що становить приблизно 1,5% ВВП 2018 р.

Одним з інструментів у новій кліматичній політиці є механізм прикордонного вуглецевого коригування (Carbon Border Adjustment Mechanism або CBAM). Це окремий податок на обсяги викидів вуглецю, який застосовуватиметься до товарів, що імпортуються до ЄС із країн, які не здійснюють обмеження викидів парникових газів.

ЄС розглядає CBAM як фіскальний інструмент, який змусить виробників імпортної продукції платити таку ж ціну за викиди CO_2, яку сплачують європейські виробники.

CBAM є додатком до європейської Системи торгівлі викидами, роль квот виконують CBAM-сертифікати, які купуватимуть в ЄС імпортери продукції відповідно до обсягів викидів при її виробництві. Їх дія буде поширюватися в першу чергу на імпорт добрив, електроенергії, продукції цементної промисло-

вості і металургії (залізо, сталь, алюміній) і будуть враховуватись лише прями викиди при виробництві. З 2023 р. буде перехідним періодом, коли компанії лише розпочнуть інформування про викиди CO_2. Повністю CBAM запрацює з 2026 р., коли фірми будуть змушені купувати CBAM-сертифікати, - це допоможе їм поступово адаптуватися до системи сертифікації.

Ще одним важливим інструментом для стимулювання зменшення викидів від промисловості та енергетичної галузі є система торгівлі викидами ЄС (Еи ETS). Запровадження системи торгівлі викидами EU ETS, призведе до зростання плати за тонну викидів і, таким чином, стимулюватиме компанії скорочувати викиди. Окрім цього, ЄС має намір створити окрему нову систему торгівлі викидами для транспортного сектора і сектора опалення будівель та почати застосовувати її з 2026 р. Європейські країни мають перспективний досвід з адаптації власного виробництва до вимог ЄЗК, що узагальнено у Додатку Д.

Для того щоб підвищити стійкість українського промислового бізнесу та посилити його готовність до вимог ЄС, потрібно першу чергу розробити комплексну стратегію декарбонізації та сталого розвитку металургійного сектора, та узгодити її зі стратегіями розвитку суміжних секторів; враховуючи весь виробничий цикл; визначити інвестиційні стимули для підтримки підприємств, що модернізують обладнання (субсидії, налагодження вигідних публічних закупівель продукції модернізованих підприємств); до появи економічно вигідних нових технологій .

Таким чином, впровадження фінансових та інвестиційних інструментів сприятимуть переходу української промисловості на сталу модель розвитку. Це дозволить перспективним галузям вітчизняної промисловості виступати локомотивом економічного відродження країни. Але необхідна системна робота та синергія між приватним сектором, державою, суспільством та наукою.

3.2. Напрями зменшення ризиків інтеграції української промисловості у глобальні ланцюги доданої вартості

Кооперація підприємств стала важливою складовою процес виробництва товарів від сировини до кінцевого продукту. Компанії оптимізують виробничий процес, розміщуючи різні стадії створення продукту (виробництво, комплектація, дистрибуція) на різних підприємствах різних країна. Через розвиток технологій глобальні ланцюги доданої вартості (ГЛДВ) ускладнилися й зросли за чисельністю учасників і розширилися географічно, часто на різних континентах.

Успішна участь підприємств та країни у глобальних ланцюгах доданої вартості залежить не тільки від імпорту компонентів та напівфабрикатів, а значною мірою від здатності вітчизняних підприємств і самим експортувати проміжні товари, що можливо за умови наявності відповідних технологій, кваліфікованих працівників та виробничих процесів. Це амбітне завдання для підприємств і в той же час необхідна умова їх ефективної діяльності Проте процес інтеграції у ГЛДВ містить для підприємства ряд перешкод та загроз.

Основними проблемами, з якими стикаються підприємства, що прагнуть створити ефективні ланцюги доданої вартості, є такі: торговельні бар'єри; витрати на транспортування, проблеми логістики; зростання обсягів трансакційних витрат; висока конкуренція; обладнання низького технологічного рівня та ін. Ще ряд додаткових проблем виникає за умови інтеграції до вищих ланок ланцюгів доданої вартості, оскільки глобальний економічний простір функціонує в умовах дотриманням правил міжнародних торгових угод.

Процеси лібералізації міжнародної торгівлі створили умови для успішного співробітництва не тільки розвинених країн, а й країн, що розвиваються. Як приклад, можна назвати автомобільну галузь, яка об'єднує в єдиний виробничий процес компанії у сфері виробництва автомобілів, деталей та комплектуючих до них. Ця галузь є найбільшим промисловим сектором світу із загальним виробництвом на суму майже 90,3 млн у 2019 р. Продукція галузі (вироби, деталі та компоненти) - це другий за популярністю товар у світі після

електронних приладів та обладнання. В ГЛДВ цієї галузі найбільший дохід формується на стадії виробництва, складальних робіт та сфері продаж, а рентабельність є найвищою на первинних ланках - добування (19%), переробки (7%) і виробництва (6%). Ця сфера розвинута і в Україні. Так компанія «Kromberg & Schubert» має заводи з виробництва електричної проводки для автомобілів BMW та Mercedes в Луцьку та Житомирі; на Львівщині працює фабрика «Leoni AG», що випускає аналогічну продукцію для машин Opel; корпорація «KOSTAL Ukraine» виготовляє електрообладнання і рульові колонки для автомобілів європейських марок; фірма «Аутомотив Електрик Україна» - виробник автомобільних деталей експортує до країн Європи близько половини своєї продукції [19] .

В період з 2000 р. до 2020 р. розмір торговельних потоків проміжних товарів у світі зросла втричі й досягла 10 трлн дол. США у рік. Так, наприклад, Мексика, при виробництві товарів на експорт використовує значно більше іноземних проміжних ресурсів та більш залучена до участі у ГЛДВ, ніж такі розвинені країни, як США, Австралія та Японія, в яких більша частина ланцюгів доданої вартості зосереджена на власній території. Часто експорт розвинених країн не містить високої частки іноземної доданої вартості, проте проміжні ресурси їхнього виробництва широко використовуються у наступних ланках ГЛДВ, що забезпечує їм достатньо високе значення індексу участі у ГЛДВ.

За період 2005-2015 рр. найбільше приймали участь у формуванні глобальних ланцюгів доданої вартості галузі деревини, меблів, електроніки та приладів. Проте найбільш висока частка доданої вартості формується в таких галузях, електроніка та транспортне машинобудування. Це галузі, що мають довгі та складні ланцюги поставок, виробництво основних елементів і компонентів винесено в інші країни. У середньому у світі понад третину імпортних проміжних товарів використовується для виробництва експортних товарів. У таких країнах як Мексика, Німеччина, Республіка Корея, Франція та Канада, при виробництві низки товарів використовується значна частка проміжних імпортних товарів.

Рівень залучення у ГЛДВ показує частка внутрішньої доданої вартості експорту проміжної продукції в загальному валовому обсязі експорту продукції. Якщо країна активно постачає проміжну продукцію її можна назвати активним учасником глобальних ланцюгів. Найбільш активними учасниками глобальних ланцюгів у є Японія, Корея, ЄС, Канада, Китай та США (виробництво комп'ютерів, електроніки, машин та устаткування, транспортних засобів).

Серед вітчизняних проміжних товарів найбільш довгі ланцюги спостерігаються у виробництві транспортного обладнання, електричного й оптичного обладнання.

В останні роки обсяги розподілу внутрішньої доданої вартості в загальному валовому експорті в країнах, що розвиваються, збільшувались вищими темпами, ніж уся світова торгівля, що пояснюється стрімким збільшенням попиту на сировинні товари. Це характерно і для України: вагому частку промислового експорту в 2017 р. становила продукція з низькою доданою вартістю, в тому числі 12,1% - деревина, паперова маса та вироби з неї, 30,6% - продукція металургійного комплексу; тоді як частка продовольчих товарів - 23%, а продукції машинобудування - лише 15,2%.

Підприємства, яким вдається успішно інтегрувались у глобальні виробничі мережі, окрім отримання додаткового прибутку, можуть покращити такі показники, як рівень запасів, своєчасність поставок і скорочення термінів виконання робіт.

Загальноприйнятим показником участі у ГЛДВ є торгівля проміжними товарами. Так, за даними Світового банку (платформа WITS), частка проміжної продукції у структурі експорту світової торгівлі за 2018 р. становила 20,78%. У структурі експорту таких країн, як Китай, Індія, Японія та Корея, проміжна продукція становить 16,7%, 32,6%, 19,7% та 23,4%, відповідно, потім вона проходить додаткову переробку в країнах-партнерах.

В Україні також розвинене виробництво товарів проміжної групи, що використовується як складова ГЛДВ. Частка експорту проміжних товарів України перевищує показники провідних країн - учасників ГЛДВ - це 44,7%

експорту проміжних товарів, що призначені для подальшої переробки в інших країнах за даними 2018 р.

Що стосується українського промислового експорту то його структура залишається низькотехнологічною, а сам експорт традиційно сировинним. За період 2010-2018 рр. частка експорту високотехнологічних товарів мала тенденцію до скорочення та у 2018 р. становила усього 3,3% від обсягів загального експорту України (в середньому у світі цей показник складав10%).

В Україні відбувається процес поступового зниження обсягів експорту товарів проміжної обробки - з 49,0% у 2010 р. до 44,7% у 2018 р., що вимагає заходів стимулювання експорту продукції з високою часткою доданої вартості. Переважання сировинної складової у промисловому експорті (30 % усього промислового експорту, і той час як експорт високотехнологічних товарів - лише 7,1%), призвело до ситуації коли в Україні здійснюються перші виробничі стадії, а для них характерні капіталомісткість, низька потреба у технологіях і кваліфікованій робочій силі. Як наслідок несприйнятливість до інновацій, і проблеми диверсифікації експортних поставок.

Спостерігається висока залежність виробничого процесу від імпорту сировини, матеріалів, ніж від вітчизняної продукції. Загалом по галузі частка імпортної складової у 2019 р. становила 25,7%. Найбільшу частку імпортних складових має виробництво гумових і пластмасових виробів (54,3%), виробництво коксу та коксопродуктів (53,6%) та виробництво одягу і текстилю (44,3%). Найменш імпортозалежними є виробництво готових металевих виробів (28,2%), металургійне виробництва (22,3%), виробництво харчових продуктів; напоїв та тютюнових виробів (18,2%).

Слід відзначити надмірну імпортозалежність галузей вітчизняної промисловості. Так частка імпортних комплектуючих с*к*лала 41,2% загального обсягу імпорту промисловості. Ступінь інтегрованості вітчизяної промисловості у ГЛДВ представлено у табл. 3.5.

Усі представлені галузі мають низький рівень інтегрованості у ГЛДВ , що обумовлює короткі технологічні ланцюги у вітчизняній переробній промисло-

вості. Отже, сьогодні українські виробники є конкурентними переважно в галузях сировинного сектора, а для того щоб успішно розвиватися важливо потрапити на вищі ланки ланцюгів доданої вартості. Одним з потенційних ризиків залучення підприємства у ГЛДВ може стати недостатня кількість постачальників чи покупців проміжної продукції, що може призвести до зриву виробничо-збутових процесів.

Таблиця 3.5

Частка імпортних складових в експорті продукції галузі та частка окремих галузей промисловості у загальному експорті України у 2018 р

Вид діяльності	Частка імпорту в експорті галузі	Частка галузі у валовому експорті
Текстильна продукція, виробництво одягу, шкіри та інших матеріалів	53,6	2,0
Вироби з дерева, папір; поліграфічна діяльність	69,1	3,7
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	60,7	1,6
Виробництво електричного устаткування	51,4	2,0
Виробництво машин і устаткування	62,2	8,2
Виробництво автотранспортних засобів	78,7	2,0
Виробництво інших транспортних засобів	76,0	0,7

Складено за: [ ]

Концентрація постачальників в одному регіоні може мати негативні наслідки для компаній. Наприклад, для лінійного телефонного обладнання три четвертих обсягів світових поставок забезпечується трьома країнами - Корея, Китай та В'єтнам. Підприємствам-виробникам складно перейти на нові джерела постачання у випадку проблем з поставками. Виробництво комп'ютерів та телефонів мають на сьогодні найвищий ступінь концентрації у на ринку: у середньому 79% експорту товарів припадає лише на п'ять країн.

Збільшення внутрішнього виробництва високотехнологічної проміжної продукції сприяє зростанню стійкості ланцюгів доданої. Цікавим є явище коли

високотехнологічні ланцюги створення вартості можуть формуватися як спеціалізовані екосистеми, що акумулюються на окремих територіях, в місцях, де знаходяться постачальники з унікальними видами продукції та кваліфікованими в спеціалізованих галузях працівниками. Перенесення виробництва на інші території буде складним завданням для всіх учасників..

Дуже поширеним фактором ризику може бути невідповідність рівня технологічного розвитку продукції підприємств світовим стандартам, що виключає для підпртємства можливість приєднатися до вищих ланок ГЛДВ. До таких наслідків призведе, зрештою, брак ресурсів та небажання запровадження в Україні стандартів сталої промисловості (стандарти ESG - Environment, Social and Governance factors)

Посилення умов контролю та жорстких обмежень щодо поставок товарів, зумовлене пандемією, показало вразливість ряду продукції. Це пришвидшило впровадження принципів ESG (environmental, social, governance), що відносяться до організації екологічних, соціальних і управлінських процесів провідними компаніями з метою забезпечення етичного та екологічно стійкого ланцюжка поставок.

Вітчизняні підприємства загалом активно долучаються до процесу виконання програм сталого розвитку в промисловості ESG, що дозволить швидко долучитися до глобальних ланцюгів створення вартості. Продукція харчової промисловості теж успішно продаються за кордоном, але можуть зіткнутися з бар'єрами саме через ESG-принципи. Дотримання вимог ESG дозволить українським компаніям створити ефективну систему управління, швидко виявляти можливі зони ризику та можливості зростання.

Багато компаній в Україні підтримали ESG-ініціативи - від купівлі засобів індивідуального захисту та апаратів ШВЛ для лікарень і їх переоснащенням. Це такі як «Астарта», ДТЕК, «Кернел», «IDS Borjomi UKRAINE», «Оболонь», «PepsiCo Україна», «Інтерпайп», «Метінвест», МХП та ін.

Звіт зі сталого розвитку холдингу «Астарти» (2019 р.) презентує роботу компанії над покращенням корпоративної системи екологічного та соціального

управління як стандартизованого процесу моніторингу і зглажування потенційних ризиків та їх наслідків, що є складовою корпоративної системи контролю екологічних і соціальних процесів (ESMS). Підприємство інвестує в інфраструктуру здорового способу життя у місцевих громадах. У 2019 р. за кошти підприємства відремонтовано та обладнано 20 фельдшерсько-акушерських пунктів і лікарень; побудовано 12 спортивних майданчиків; організовано і підтримано 16 змагань; 80 команд та 345 учасників отримали підтримку в підготовці до різних спортивних змагань; фінансувалось харчування дітей із малозабезпечених сімей сільських громад (у 2019 р. - 3414 осіб). Це є ознаками сталої бізнес-моделі, шо формує довіру до підприємства як з боку вітчизняних споживачів, так і зовнішніх ринків, що також сприяє збільшенню експортних продажів.

Слід врахувати зарубіжний досвід залучення виробників промислової продукції у вищі ланки ланцюгів доданої вартості. Як відомо, 80% доданої вартості що продукується у світі, формується в у виробничих цепочках, що належить ТНК (транскордонна торгівля товарами та послугами, що здійснюється між материнською компанією і філіями чи дочірніми компаніями ТНК). Однак,будь яка інша компанія теж може долучитися до ГЛДВ , але за однієї умови, що вона виходять на світовий ринок з інноваційним продуктом, аналогів якому більше ні в кого нема. Вітчизняним підприємствам слід орієнтуватися лише на цей сценарій.

У світі на практиці формуються нові інструменти торговельної політики, метою яких є забезпечити можливість залучення вітчизняних підприємств до ГЛДВ, які відрізняються між собою в залежності від особливостей країни та її галузевої спеціалізації (Додаток В).

У світовій практиці сформовані такі інструменти промислової політики які можуть допомогти залученню вітчизняних виробництв у ГЛДВ у сфері переробної промисловості, що можуть бути використані в Україні:

1. Використання та дотримання європейських підходів до залучення інтеграції в ГЛДВ. Необхідна державна підтримка - створення законодавчої бази, відповідних інституцій у відповідності до Угоди про асоціацію між Украї-

ною та ЄС. Виконання угоди сприяє формуванню відповідного середовища, що сприятиме поглибленню інтеграції української промисловості до стратегічних ланцюгів доданої вартості.

2. Суттєвим сприянням виходу вітчизняних підприємств на світовві ринки та долучення до процесів створення доданої вартості буде і Укладання двосторонніх та багатосторонніх угод між державами, що полегшить можливості співпраці.

3. Процес залучення прямих іноземних інвестицій з ряду країн і створення спільних підприєм, як свідчить Досвід Китаю та країн Південно-Східної і Південної Азії, може стати додатковим стимулом приєднання до ГЛДВ чи диверсифікації участі в них.

4. Кластери та промислові зони, за умови їх ефективної діяльності можуть забезпечити участь підприємств що в них розміщені у ГЛДВ в межах іноземних країнах, що до них долучені.

5. Залученності до ГЛДВ можуть сприяти належні умови для підвищення освітнього рівня, вдосконалення відповідної інфраструктури та бізнес середовища регіону, що сприятимуть кооперації та сприятимуть технологічним та виробничим можливостія вітчизняних промислових підприємств.

6. Цей процес значною мірою залежить від обєктивних умов національної специфіки, від можливостей країни та галузевої спеціалізації підприємства.

Щоб зменшити ризики для підприємств, слід сформувати комплекс механізмів підтримки національного виробника. При цьому сприяння має відбуватися відразу на державному, регіональному, локальному та міжнародному рівнях. Саме підприємство повинно здійснити ряд заходів по диверсифікації мереж постачальників. Долучаючись до ланцюгів поставок слід враховувати екологічні вимоги і забезпечувати вимоги зменшення вуглецевого навантаження, дотримуватись екологічних норм. Сприяти участі у цих процесах малих та середніх підприємств. Важливим моментом є створення продукції з використанням стандартизованих компонентів, що зменшує потребу в постачанні спеціалізованих деталей і їх постачальників.

Період пандемії COVID-19 вплинув на формування глобальних змін в організації світової торгівлі та такого явища як мережеве виробництво. Слід також врахувати, що Китай почав втрачати свої лідируючі позиції в торгівлі. Одна з причин перенесення міжнародними фірмами виробничих потужностей з Китаю до інших регіонів - решоринг. При цьому ряд країн прийняли програмні документи, що передбачають процес зменшення залежності від торгових партнерів Азії та Китаю «у забезпеченні товарами чи то в аерокосмічній, чи в медичній галузях, чи в інших ланцюгах постачання» [47] .

В цих умовах вітчизняна переробна промисловість може отримати шанс щодо виходу на світові ринки, у ринкових нішах що звільнилисяПеребудова економіки з урахуванням вимог Індустрії 4.0 створить реальні передумови входження вітчизняних підприємств до світових ланцюгів доданої вартості. При цьому, важливо приділяти увагу розвитку внутрішнього ринку та паралельно формувати регіональних ланцюгів доданої вартості, що дозволить сзабезпечити певну стабільність в кризових умовах.

Отже, Україна вже активно приймає участь у глобальних ланцюжках доданої вартості. Це відбувається в багатьох галузях, таких як: експорт сировинних ресурсів, сільськогосподарської продукції, проміжних виробничих процесів у харчовій та фармацевтичній промисловості, обробній галузі, сфері двигуно- та літакобудування. Однак це не повний перелік.

Крім того, Україна має значний потенціал участі у глобальних ланцюжках доданої вартості і потрібна державна стратегія подальшої участі нашої країни в ГЛДВ. У ній мають бути розглянуті питання створення умов для модернізації виробничого обладнання, впровадження новітніх технологій, запровадження виробництва продукції з дотриманням світових стандартів, у тому числі на засадах сталого розвитку. Україні важливо потрапити на вищі ланки глобальних ланцюгів доданої вартості, що дозволить забезпечити довгострокові вигоди від участі в міжнародній торгівлі і забезпечити підвищення темпів економічного зростання.

3.3. Проблеми кадрового забезпечення промислового зростання в Україні

Стрімкий розвиток технічного прогресу та цифровізація виробничих процесів у промисловості скорочують життєві цикли технологій і товарів та - на їх основі - відповідно і професій, передусім робітничих, які необхідні для обслуговування цих технологій та товарів. Сьогодні строк життєвого циклу технологій стає зіставним зі строками навчання, і дедалі частіше виникає загроза зникнення професій до того, як підготовку професійних кадрів буде закінчено і перед учнем/студентом постане питання переорієнтації освітнього процесу на інший результат. Цифровізація виробництва зумовлює зміни у виробничих процесах (збільшення гнучкості виробництва, підвищення швидкості процесу виробництва, покращення якості продукції, зростання продуктивності) і змінює роль людини у цьому процесі. Дані опитувань роботодавців, професійних асоціацій, демонструють незадоволення рівнем кваліфікації випускників навчальних закладів, який не відповідає сучасним вимогам виробництва. Це свідчить про відставання підготовки професійних кадрів від потреб інноваційного промислового виробництва. Однією з проблем є відсутність тісного співробітництва між професійними навчальними закладами і бізнесом.

Щоб запобігти кризі технологічного укладу, необхідно підвищувати кваліфікацію фахівців і здійснювати перенавчання низькокваліфікованих кадрів. Навчання протягом усього життя забезпечить інтелектуальну гнучкість і професійну адаптивність, необхідну для використання можливостей у нових динамічних секторах економіки в міру їх появи і зростання, а також сприятиме, щоб люди легше справлялися із шоками через закриття галузей, де вони раніше працювали, і не шукали роботу за кордоном. Нині володіння комунікаційними технологіями, цифровими компетентностями та навичками спілкування підвищує цінність спеціаліста на ринку праці, натомість для тих, хто такими інноваційними навичками не оволодів, перспективи працевлаштування значно звужуються.

Більшість абітурієнтів сьогодні обирає гуманітарні науки, і лише третина випускників готова опановувати технологічні та інженерні спеціальності, що є негативною тенденцією для відтворення промислових кадрів. Проте навіть із них необхідну кількість балів для вступу набирають тільки 6-8%. Середня школа стає неконкурентною на глобальному ринку. Так, у 2018 р. Україна вперше взяла участь в одному із найбільш авторитетних міжнародних досліджень рівня знань школярів PKA-2018, де серед 79 країн посіла четверте місце з кінця. Результати дослідження показали, що 36% українських 15-річних учнів не досягають базового рівня знань з математики, 25,9% не здатні належним чином розуміти і використовувати письмові тексти, у 26,4% немає мінімальних природничо-наукових знань. Різниця між успіхами українських школярів та учнів з країн ОЕСР еквівалентна відставанню в один рік навчання.

Недостатність базових знань із точних та природничих наук призводить до того, що професії, пов'язані із вивченням фізики, хімії (такі професії, як: інженер-металург, хімік-технолог тощо), під час вступу до ЗВО не користуються попитом. У результаті промисловість і, насамперед, металургія та хімічна промисловість обмежені у фахівцях унаслідок відпливу кадрів і недобору абітурієнтів за спеціальностями «фізика» і «математика». Водночас структура базової і середньої професійної освіти не відповідає потребам ринку праці і попит на кваліфікованих робітників і технічні кадри задоволений не повністю. Зокрема, 62% опитаних АППА роботодавців вважають, що випускники загальних і технічних навчальних закладів не відповідають кваліфікаційним вимогам. Відмінність українських реалій у тому, що в європейських країнах базовою цінністю є бажання молодої людини спочатку працювати, а потім навчатися. В Україні - поки що навпаки. В європейських країнах заклади професійно-технічної освіти обирають 60% випускників, в Україні ж - втричі менше.

Кадровий потенціал майбутніх періодів для промисловості можна визначити за кількістю студентів, які вступають на інженерно-технічні, наукові спеціальності та сфери охорони та збереження здоров'я, їх динамікою та часткою у загальній чисельності вступників. За даними Держслужби статистики України з

кількості студентів, які вперше вступили до ЗВО у 2020/21 навчальному році становила 277057 тис. осіб. Пішли навчатися за галузями знань: студентів, спеціальності з охорони здоров'я та добробуту - 24758 осіб, на наукові спеціальності - 43185, на інженерні - 60647 осіб. На частку гуманітарних та економічних спеціальностей припало 53% тих, хто вступив на навчання. Водночас за напрямом інженерної підготовки показники України перевищують такі країни, як Люксембург, Аргентина тощо.

Співвідношення студентів на цих напрямах підготовки визначає можливість вибору найбільш талановитих кандидатів на продовження наукової кар'єри. На жаль, зараз престиж наукової праці втрачено, що відобразилося на обсязі її фінансового забезпечення. Безумовною проблемою є низька популярність напрямів підготовки, орієнтованих на наукову діяльність. Частка студентів, яких привертають програми досліджень вищого рівня, коливається від 1,7 до 2%, а загальна чисельність аспірантів у 2017-2019 рр. знизилась на 27-33%. Стрімкий розвиток технологій підвищує вимоги до знань, які студенти отримують щодо сучасного інноваційного виробництва, щодо рівня освітнього потенціалу та підготовки молодих фахівців і кваліфікованих робітників. Проте якщо сумнівів стосовно того, що інформаційні технології здатні змінювати виробництво швидко, немає, то розуміння ролі у цьому освітніх технологій наразі ще дуже далеке від бажаного.

Істотно підвищує ефективність навчання впровадження принципу відповідності освітньої та виробничої парадигм, що передбачає необхідність системних змін в освітньому середовищі. Серед таких змін насамперед цифровізація освіти, або розширення за допомогою цифрових рішень та інформаційних систем доступу учнів/студентів до освітніх ресурсів кращих університетів світу, до віддалених даних результатів наукових експериментів і досліджень, до бібліотечних фондів. В Україні відчувається значний вплив європейських ініціатив (Литви, Іспанії) щодо кваліфікацій, навчання на робочому місці та підприємництва. Відповідно здійснюється підготовка нормативно-правових актів та рекомендацій (внесення змін і доповнень до чинних) щодо розроблення та затвер-

дження професійних стандартів, стандартів освіти, стандартів оцінювання результатів навчання, освітніх програм вищої, фахової і професійно-технічної освіти.

Європейський досвід співробітництва освіти та бізнесу у вирішенні проблеми кадрового забезпечення та підтримки й залучення кваліфікованих кадрів спирається на низку програмно-цільових інструментів для розвитку освіти й навчання, передусім, на стратегічну рамкову програму Європейського співробітництва у сфері освіти та професійної підготовки (Strategic framework for European cooperation in education and training. Програма «Освіта та навчання 2020» є стратегічною основою європейського співробітництва у сфері освіти й навчання, вона є логічним продовженням попередньої програми роботи «Освіта та навчання 2010» і забезпечує загальні стратегічні цілі для держав - членів ЄС, включаючи набір принципів для досягнення цих цілей, а також загальні методи роботи з пріоритетними напрямами для всіх рівнів освіти - від базового до вищого. Відмінною рисою цієї програми є глибока інтегрованість освіти, науки, промисловості та бізнесу між собою у формулюванні її цілей та завдань.

Пізніші документи з питань освіти, такі як Модернізація вищої освіти (2011 р.), Вдосконалення та модернізація освіти (2016 р.), Стратегія цифрового єдиного ринку для Європи (2015 р.), підкреслили важливість розвитку цифрової компетентності та відзначили потенціал для інновацій у освіті з використанням цифрових інструментів. Програма «Нові навички для Європи» (2016 р.) визначила необхідність забезпечення цифрової компетентності як пріоритетної і закликала держави-члени забезпечити комплексні стратегії для покращення цифрової компетентності людей.

Поза європейським рівнем було створено ряд національних коаліцій, і хоча структура та сфера діяльності залежно від країни відрізняються, деякі з них тісно пов’язані з національною освітньою політикою. Представляють інтерес окремі програмні ініціативи на національному рівні, що спрямовані на усунення розривів у навичках та знаннях випускників. Зокрема, це і національні ініціативи щодо підвищення рівня середньої та вищої освіти, реалізація політики розвитку STEM-дисциплін, що спрямована на збільшення фінансування на

рівні вищої освіти, просування серед студентів напрямів підготовки і спеціальностей у сфері технології та науки, створення волонтерських мереж по роботі зі школами, спеціальних професійних груп. Нічого подібного у стратегічному плані Україна поки що не має. Водночас в Україні вже напрацьовано законодавчо-нормативну базу для підтримки громадян у сфері набуття сучасних знань, професійних кваліфікацій, компетентностей, що сприяє підвищенню ефективності, стимулюванню економіки, створенню робочих місць та забезпеченню соціального прогресу в Україні.

Новою тенденцією підготовки кадрів, зокрема, вищої і передвищої освіти, яку впроваджує Україна, є дуальна система освіти. За два роки від початку реалізації дуальної освіти понад 200 закладів уклали відповідні договори з майже 1500 підприємствами. Загалом у країні створено 300 навчально-практичних центрів. Держава долучається фінансуванням до їх створення - у 2021 р. на їх функціонування спрямовано 150 млн грн. Крім того, забезпечення відповідності освітньої та виробничої парадигм посилює вплив роботодавця на освітній процес для підготовки фахівців із необхідними знаннями, вміннями, навичками. Пошук мотивації для українського бізнесу до більш активної участі укладення договорів між підприємцями і закладами освіти, за якими близько 70% програм опановується в умовах виробництва (це потребує оновлення стандартів, освітніх програм, до яких долучаються роботодавці, зміни підходів у викладанні, зміни змісту освіти, пов’язаної із переходом у цифровий формат та дистанційний, проведення спільними зусиллями онлайн- курсів, семінарів тощо);

– координація спеціалістів, програм освіти з потребами місцевого або загального національного ринку;

– опитування бізнесу стосовно потреб у спеціалістах, щоб не тільки підготуватись до майбутніх змін, а й діяти на випередження;

– дифузія освіти та виробничих процесів; створення такого мотивуючого середовища для професійного зростання працівників, щоб утримувати молодь;

– адаптація освітніх програм через появу нових спеціальностей, які пов'язані з технологічними зміщеннями у промисловості. Це потребує підвищення рівня комунікації з роботодавцями.

Провідні українські промислові компанії вже зараз змушені займатися підбором і навчанням кваліфікованих кадрів самостійно. Багато з них впроваджують проєкти, спрямовані на реалізацію масштабних соціальних ініціатив, пов'язаних із освітніми послугами та популяризацією сучасних знань і навичок для різних галузей промисловості. Це, зокрема, Метінвест, Академія ДТЕК, Coca-Cola HBC Ukraine та EPAM.

Перспективні можливості для професійного навчання та набуття нових знань надає й поширення неформального навчання, сутність якого полягає у формуванні такої моделі отримання нових знань та навичок, коли процес навчання відбувається через спостереження, наслідування того, що спостерігається, напрацювання правил та способів вчинення дій на основі власного досвіду, набуття майстерності та привнесення у виробничий процес нового, набутого власним досвідом, формалізацію набутих знань та їх розповсюдження завдяки новим технологіям. Ключовим є місце неформальної освіти в підготовці та підвищенні кваліфікації ІТ-спеціалістів України. Сучасні освітні технології включають насамперед електронне навчання, що знаходить дедалі більше поширення (самонавчання - онлайн-курси та навчальні модулі; віртуальні класи - вебінари та онлайн-заняття з викладачами; симуляція та віртуальний світ - віртуальна або доповнена реальність; інтернет - ресурси - пошук в Інтернеті та вивчення його інформаційних ресурсів; безкоштовний освітній контент; соціальні мережі - спілкування, обмін знаннями та рекомендаціями для учнів).

Сучасні тренди сфери зайнятості України формуються під впливом чинників демографічного, технологічного, глобалізаційного, інституціонального характеру і обумовлені рядом макроекономічних і соціальних проблем: швидким старінням населення, скороченням кількості осіб працездатного віку, збільшенням економічного тягаря на зайнятих громадян, зростанням трудової та освітньої міграції серед працездатного населення та наявністю ризиків у сфері

зайнятості через можливе зростання безробіття, технологічну трансформацію ринку праці та люмпенізацію.

За прогнозом МВФ, до 2050 р. в Україні, як і в більшості країн Центральної, Південно-Східної та Східної Європи, відбудеться зниження чисельності населення, передусім через старіння населення та еміграцію. МВФ припускає, що у цих країнах вона може залишитися на рівні сьогодення. Найбільше можуть постраждати Латвія та Болгарія, які, згідно з прогнозом, до 2050 р. можуть втратити близько п'ятої частини свого працездатного населення. В Україні скорочення робочої сили - сукупність працездатного населення і безробітних, які активно шукають роботу, за прогнозом буде ще більшим - до 25%.

Оскільки виїжджають переважно молоді люди та особи працездатного віку, це прискорює старіння населення в Україні. Збільшення обсягів трудової міграції відбувається передусім до тих країн, де заробітна плата фахівця/робітника є більш привабливою, що насамперед впливає на розвиток міграційних настроїв населення. Депресивна ситуація на ринку праці України (зниження реальної заробітної плати, зменшення кількості підприємств, зростання безробіття) призводить до того, що частина вивільнених працівників теж шукає роботу за кордоном. За останні роки кількість українців, які перетинають кордони в пошуках кращого життя, різко зросла. Через зростання потоку трудової міграції Україна втрачала і втрачає найкращі «мізки» та «руки», які зараз посилюють ринки праці інших держав.

Найбільше протягом 2015-2017 рр. виїжджали на заробітки за кордон особи, які до виїзду в Україні отримали професійно-технічну та повну загальну середню освіту - 33,9 і 30,1% відповідно.

За даними Держслужби статистики, лише 26,8% українських заробітчан працювали за кордоном згідно з отриманою професією, а найбільша їх частина - 36,1% від загальної кількості - на роботах, що не потребують кваліфікації, зокрема, у Польщі, Італії, Фінляндії. Водночас відповідно до отриманої кваліфікації найчастіше трудові мігранти змогли влаштуватися на роботу у США (58,3%), Ізраїлі (54,2%), Чеській Республіці (39,6%).

Серед українських трудових мігрантів, які були зайняті у різних видах економічної діяльності, найбільша частина працювала на будівництві (38,6%), у сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві (13,8%), у промисловості (11,2%).

В Україні набирає обертів й освітня міграція. Її основними тенденціями наразі є: збільшення кількості країн призначення та розширення географії української освітньої міграції; збільшення кількості українських студентів, які навчаються за кордоном; розширення можливостей для українських громадян навчатися в аспірантурі за кордоном. За даними CEDOS, основними країнами здобуття наукового ступеня для українських аспірантів були Німеччина, Польща, Чехія, Франція, Швейцарія, США, Велика Британія і Канада.

Промислова політика може призупинити ці процеси. З одного боку, за допомогою стимулювання розміщення транснаціональних та локалізації міжнародних корпорацій і виробництв, залучення стратегічного іноземного інвестування (на кшталт того, як китайці розмістили у себе все промислове виробництво, а не торговельні ланки). З іншого - через створення своїх виробництв і високооплачуваних робочих місць. У стислі терміни має бути сформована політика держави щодо розвитку промисловості, в т.ч. як пріоритетного сегмента ринку праці та основи для забезпечення продуктивної зайнятості населення. Зокрема, увага має бути приділена тим галузям, які можуть стимулювати найбільший мультиплікативний ефект, підтримку доходів населення, зайнятості, а не конкретного бізнесу.

Нинішня криза засвідчила актуальність запровадження низки заходів в Україні з метою: створення робочих місць (зокрема, і в інфраструктурних проєктах) та можливостей зайнятості працездатного населення; вирішення проблем продовольчої і медичної безпек; виходу на ринки інших країн. Для здійснення бажаних очікувань щодо працевлаштування людей, які втратили роботу під час «коронакризи» та трудових мігрантів, позитивний ефект можуть дати імпортозаміщення і локалізація виробництва разом із реалізацією політики адекватної оплати праці та створення гідних робочих місць. При цьому фактор

імпортозаміщення необхідно розглядати не тільки як можливість для створення нових робочих місць, а й для фінансової підтримки виробництва на вже діючих підприємствах, потужності яких нині недовантажені. Зокрема, за оцінками експертів, тільки на машинобудівних підприємствах недовантаженими сьогодні є понад 50-60% виробничих потужностей.

Для задоволення потреб промисловості у кваліфікованих спеціалістах необхідно реалізувати такі ініціативи:

– здійснити глибоку оцінку ситуації у промисловому сегменті ринку праці, що врахувала би макроекономічні, фіскальні, демографічні показники, очікування і потреби цього ринку праці, оцінку кількості та якості фахівців, які йому потрібні;

– забезпечити, щоб нова парадигма промислового виробництва містила комплексні заходи щодо реалізації політики адекватної оплати праці та створення гідних робочих місць, включаючи розроблення програми повернення трудових мігрантів на Батьківщину;

– забезпечити відповідну якість професійної освіти та підвищити її престижність та рівень якості технічної освіти серед молоді, яка вступає до ПТНЗ. Відставання в частині якості матеріально -технічного забезпечення закладів освіти та сучасних технологій навчання ставить питання про необхідність зміни освітньої парадигми, що за внутрішнім змістом повинна збігатися з парадигмою промислового виробництва. Необхідно посилити взаємодію навчальних закладів та промислових підприємств; запровадити систему передачі рідкісних знань і навичок від працівників з великим досвідом роботи молодим спеціалістам, для чого доцільно запровадити її підтримку державою через фіскальні та соціальні стимули.

Проблеми зайнятості та створення нових робочих місць як пріоритети державної політики можуть мати концептуальні рішення шляхом сприяння розширенню сфери застосування праці.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

1. Повоєнна відбудова потребуватиме значного фінансування, у тому числі міжнародних коштів. Саме тому виокремлення галузевих векторів промислового розвитку України є надзвичайно важливим завданням, вирішення якого дозволить залучити необхідний розмір фінансування з подальшим направленням ресурсів у ті сектори, відновлення яких посилить можливості обороноздатності та забезпечить економічний розвиток країни.

Лише за перші два тижні війни призвели до того, що економічна активність в країні зменшилася на три чверті – 75% бізнесу зупинили роботу. На решті території працював лише кожен другий бізнес. Зупинились більшість металургійних заводів, що були розміщені на сході країни, а через перекриті окупантами морські шляхи суттєво скоротився експорт металів і сільськогосподарської продукції.

Відбудова України обіцяє стати одним з найскладніших і найамбітніших починань XXI ст., що вимагає комплексного підходу, який виходить далеко за межі фінансування відбудови зруйнованої інфраструктури та міст України.

2. Як засвідчує світовий досвід доцільно з метою відбудови обрати кілька галузей, які можуть стати локомотивами економічного відродження. Багато дослідників стверджують що існує очевидна взаємозалежність між економічним зростанням та міжнародною торгівлею: інтенсивне зростання економіки зумовлює розширення експортного сектора та активне долучення країни до системи міжнародної торгівлі; активна зовнішня торгівля продукує вищі темпи зростання як ВВП країни загалом, так і доходу на душу населення за рахунок впливу на різнопланові макроекономічні індикатори. Досвід країн ЄС та Південно-Східній Азії продемонстрував що головним локомотивом зростання стала торгівля.

Проведене емпіричне дослідження показало прямий зв'язок між зростанням експорту та показником валового внутрішнього продукту України.

Тому обрання такої стратегії вважаємо доцільною. Робота присвячена аналізу галузей економіки України які можуть в швидкій перспективі забезпечити значні обсяги експорту та, в свою чергу, сприяти розвитку суміжних галузей. Це такі як сільське господарство та виробництво продуктів харчування, промислове виробництво, зокрема, металургія, машинобудування та хімічна промисловість, а також оборонно-промисловий комплекс.

3. Агросектор залишається однією із ключових галузей в зовнішньоекономічній діяльності України, однак потребує значної модернізації і переходу від сировинного експорту до торгівлі товарами високого ступеня переробки. Запровадження глибокій переробці країна отримає сотні продуктів з високою доданою вартістю, попит яких зростає на глобальному продовольчому ринку на 5-7% кожного року, що зможе призвести до зростання валютна виручки більш як у 3 рази.

Розвиток аграрного сектору може стимулювати ряд галузей та виробництв таких як: машинобудування, зокрема – виробництво сільгосптехніки; капітальне будівництво; суднобудування; розбудова портів та логістичних систем; розробка і будівництво зрошувальних систем.

Однак слід прийняти до уваги і альтернативну точку зору про те, що аграрний сектор, не зважаючи на значні успіхи у сфері зовнішньої торгівлі, не зможе в найближчі роки "витягнути" економіку країни, адже і в найбільш успішні роки теми зростання української економіки нижчі світових. Крім того, галузь має ряд обмежень розвитку: щодо кількості та якості земельних ресурсів, погодних умов, капіталовкладень, низьких технологій землеробства. Якщо в перспективі 5-8 років є потенційна можливість збільшити врожайність з 65 до 100 мільйонів тон, як це є в країнах Європи, то для цього потрібні значні кошти і час на освоєння та впровадження технологій. Тому потужностей лише аграрного сектору для забезпечення швидкого економічного зростання може бути недостатньо. Тому паралельно слід розвивати і інші перспективні галузі.

4. Економічний фундамент розвитку кожної країни формує сфера про-мисловості, яка забезпечує базові потреби економіки та населення. До війни

Україна входила до 20 найбільших виробників сталі у світі, а у структурі української економіки ця галузь була однією з найпотужніших за обсягом реалізованої продукції (17,8%) і створеної доданої вартості (10,1%) переробної промисловості України.

З початку військових дій близько 90% потужностей з виробництва сталі зупинено, а галузь чорної металургії втратила близько третини активів Наразі відновлення металургійної галузі є одним з найбільш складних завдань, оскільки і в довоєнний період на підприємствах відзначали ряд проблем, повязаних з низьким технологічним рівнем та зношеністю основних фондів. Тому першочерговим стає завдання проведення модернізації виробничих потужностей, орієнтованих на виробництво екологічно чистої, конкурентоспроможної металопродукції та створення передумов для довгострокового економічного зростання. Важливим є і розвиток внутрішнього ринку збуту металопродукції з огляду на значні потреби з метою відновлення зруйнованої війною інфраструктури економіки країни.

5. Глобальні економічні й соціальні досягнення країн у майбутньому формуватимуться під впливом Індустрії 4.0 і суттєво вплинуть не тільки на появу принципово нових способів продукування матеріальних і нематеріальних благ, що передбачає заміну звичайних процесів на цифрові, відхід від масового виробництва та індивідуалізацію кінцевого продукту. Україні необхідно провести якісні зміни, зумовлені прискоренням адаптації української промисловості до цифрових вимог Індустрії 4.0.в умовах загострення боротьби за глобальне технологічне лідерство. В процесі економічної відбудови слід обирати тих інвесторів, які готові надати Україні також і доступ до технологій, адже у світі дуже мало компаній-розробників, які можуть поділитися технологіями. Відповідно, створюючи умови для інвестора, важливо не лише будівництво тих чи інших підприємств на території України, але й отримання доступу до технологій.

6. Серед першочергових завдань відновлення української промисловості слід забезпечити розвиток галузей оборонно-промислового комплексу.

Вирішення цього питання визначатиме можливості обороноздатності та гарантії безпечного життя країни. Military-tech – це відносно нова галузь у сфері розвитку національної економіки економіки нашої держави. однак цей ринок має тенденцію зростання у 3-7 разів. Питання безпеки будуть актуальними для всіх країн і після війни. Тому продукція Military-tech може забезпечити значну частину вітчизняного експорту озброєння.

Вітчизняний ОПК налічує більш ніж півтори тисячі компаній, які здійснюють виробництво та експорт військової техніки. Галузь в Україні представлена підприємствами як державної так і приватної форми власності. Продукція галузі вимагає високих технологій та значної кількості суміжних галузей , частка яких складає третину готової продукції продукції. Досить ефективно в процесі ведення бойових дій себе зарекомендували розробки, створені українськими інженерами, які безперечно стануть складовою нової системи безпеки майбутнього.

Ще один мультиплікаційний ефект Military tech полягає в тому, що продукт, створений для військових цілей, може згодом використовуватись і в цивільній сфері. Нові розробки в майбутньому зможуть запозичити такі галузі як: харчова промисловість, сільське господарство, медицина.

Слід мати на увазі, що надмірна мілітаризація може перешкоджати необхідним структурним змінам в економіці, а також викликати дефіцит розвитку інших важливих галузей народного господарства, перетягуючи на себе ресурси. З іншого боку, недостатній рівень мілітаризації також може перешкоджати економічному розвитку, оскільки проблеми в секторі безпеки призводять до підвищеного рівня загрози. Слід виважено підходити до визначення частки галузі в економіці.

7. Важливим напрямком розвитку промисловості в сучасному світі є забезпечення сталого економічного розвитку. На думку експертів світ має шанси уникнути екологічної катастрофи, переходячи на принципи циркулярної та «зеленої» економіки. На сьогодні світова економіка лише на 9% є циркулярною, 62% викидів парникових газів - від видобутку, переробки та

виробництва продуктів, а попит на сировину у світі, як прогнозують, істотно збільшиться до 2050 р. Впровадження еко інновацій відкриє нові можливості для соціально орієнтованої економіки держави. Для українських підприємців важливо розвиватись у руслі світових технологічних трендів, оскількин недотримання Україною рівня екологічних стандартів, може привести до жорстких обмежувальних заходів з боку інших країн..

На сьогодні Україна приймає участь у глобальних ланцюжках доданої вартості в багатьох галузях: експорт сировинних ресурсів, сільськогосподарської продукції, проміжних виробничих процесів у харчовій та фармацевтичній промисловості, обробній галузі, сфері двигуно- та літакобудування. Однак на сьогоднішній день Україна має значний потенціал участі у глобальних ланцюжках доданої вартості і необхідно розробити державну стратегію подальшої участі країни в ГЛДВ, яка передбачатиме створення умов для модернізації виробничих потужностей, впровадження інноваційних технологій у виробництво з дотриманням світових стандартів, у тому числі на засадах сталого розвитку. Україні важливо зайняти вигідні позиції всередині міжнародної міжфірмової кооперації, потрапити на вищі ланки глобальних ланцюгів доданої вартості, що дозволить забезпечити довгострокові вигоди від участі в міжнародному поділі праці і підвищити темпи економічного зростання.

Список використаних джерел

1. Біда М. Б. Інтеграційна модель впливу міжнародної торгівлі на економічне зростання / М. Б. Біда // Перспективи розвитку фінансової системи: економічні та інноваційні аспекти : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конференції (Дніпропетровськ, 30-31 травня 2014 р.). - Дніпропетровськ, 2014. - Ч. І. - С. 98-100.

2. Біда М. Б. Неоднорідний вплив міжнародної торгівлі на економічне зростання регіонів світу / М. Б. Біда // Вісник Одеського національного університету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. - 2014. - Т. 19. - Вип. 2/1. - С. 61-64. - ISSN 2304-0920.

3. Біленко Ю. Сучасні та класичні моделі економічного зростання та траєкторії економічного розвитку нових країн ЄС та України / Ю. Біленко // Конвергенція економік України та Європейського Союзу : зб. наук. пр. - К. : Пульсар, 2012. - С. 23-29.

4. Бураковський І. В. Міжнародна торгівля та економічний розвиток країн з перехідною економікою (теоретико-методологічний аналіз механізму взаємозв'язку) / Бураковський Ігор Валентинович. - К., 1998. - 400 с.

5. Вакарчук Т. С. Технологічний розвиток суспільства з урахуванням людського капіталу при дослідженні моделей економічного зростання / Т. С. Вакарчук // Європейський вектор економічного розвитку. - 2014. - №1 (16). - С. 7-17.

6. Виклики майбутнього для промислового розвитку України : наукова доповідь / за ред. д-ра екон. наук Л.В. Дейнеко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз.В 43 НАН України». - К., 2022. - 184 с. - URL:: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/Vyklyky-majbutnjogo-dlja-promyslovogo- rozvytky.pdf

7. Глобалізація та регіоналізація як вектори розвитку міжнародних економічних відносин : колективна монографія. Кол. авт.; за ред. О. А. Довгаль, Н. А. Казакової. - Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 540 с.

8. Глобальні ланцюги вартості : монографія / Г. В. Дугінець. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. – 412 с.

9. Губський Б. Інтернаціоналізація української економіки / Б. Губський, Д. Лук'яненко, В. Сіденко // Економіка України. - 2000. - № 9. - С.15-24.

10. Дедяєва Л. Експортні можливості України в посткризовий період / Л. Дедяєва // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. - 2013. - № 1. - С. 4-10.

11. Дедяєва Л. Сучасні тенденції розвитку експортного потенціалу України / Л. Дедяєва // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. - 2012. - № 2. - С. 171-175.

12. Дейнеко Л.В., Наслідки повномасштабної воєнної агресії РФ для української промисловості / Л.В. Дейнеко, О.М. Кушніренко, О.О. Ципліцька, Н.Г. Гахович // 2022. № 5. С. 03—25. URL: https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.003

13. Державна служба статистики України. Зовнішньоекономічна діяльність України, URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

14. Динаміка розвитку українського АПК та експорту за 30 років. - 5 жовтня 2021. -URL: https://agropolit.com/spetsproekty/910-dinamika-rozvitku-ukrayinskogo-apk-ta-eksportu-za-30-rokiv

15. Експортна стратегія України: Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017-2021. URL: http://me.gov.ua/Documents.

16. Європейський зелений курс: можливості та загрози для України. Аналітичний документ. 2020. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/european-green-dealwebfinal.pdf

17. Задорожнюк Н.О. Міжнародний досвід розвитку ІТ-аутсорсингу / Н.О. Задорожнюк, О.В. Пустовий // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Випуск 27. Частина 1. 2017. – С. 26 -29.

18. Заплатинський М. В. Проблеми фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств в Україні. Агросвіт. 2020. № 4. С. 83-90. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/4_2020/14.pdf

19. Зарічна Н. Механізм фінансово-економічного забезпечення функціонування фінансових кластерів. Східна Європа: економіка, бізнес та

управління. 2021. № 4. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/31_2021/19.pdf

20. Зони вільної торгівлі на початку XXI століття : монографія / О. І. Шнирков, А. С. Філіпенко, А. П. Румянцев та ін. ; за ред. О. І. Шниркова, В. І. Муравйова. - К., 2013. - 399 с.

21. Іщук С. О., Ривак Н. О., Полякова Ю. В., Процевят О. С. Український товарний експорт в умовах глобальних економічних змін: наукове видання / ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України"; [наук. ред. С. О. Іщук]. Львів, 2021. 72 с.

22. Іщук С.О., Полякова Ю. В., Процевят О.С. Структура та динаміка українського товарного експорту: регіональний вимір. Регіональна економіка. 2021. №1 (99). С. 20-28.

23. Карнаков І. А. Проблеми багатовекторної інтеграції України в систему міжнародних економічних зв'язків у сучасних умовах. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kiazsu.pdf

24. Ковальчук С. Я. Економіко-правові аспекти екологізації аграрного виробництва в Україні [монографія] / С. Я. Ковальчук, Т. К. Оверковська – Вінниця: Едельвейс, 2013. – 342 с.

25. Козак Ю. Г., Логвінова Н. С., Притула Н. В. та інші Міжнародна торгівля : навч.посібник, 5-те вид., перероб. та доп., Київ: Центр учбової літератури, 2015, 272 с.

26. Кондратенко А. І., Бабміндра Д. І., Слободяник І. М. Тенденції розвитку зовнішньої торгівлі товарами України в контексті пандемії COVID-19. Бізнес Інформ. 2021. №4. С. 30–36.

27. Крамар О. Час експортерів /О. Крамар// Тиждень. - 28 Липня 2022. - https://tyzhden.ua/chas-eksporteriv/

28. Кривенко Л. В. Концептуальні засади розвитку людського капіталу в умовах підвищення конкурентоспроможності країни / Л. В. Кривенко, С. В. Овчаренко // Економічний часопис XXI. - 2014. - № 1-2. - С. 23-26.

29. Кулеба Д. Стратегія зовнішньої політики сильної України. URL:

https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-strategiya-zovnishnoyi-politiki-silnoyiukrayini.

30. Кулеба Д. Завдяки Стратегії зовнішньої політики Україна зможе ефективніше досягати своїх цілей. URL: https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kulebazavdyaki-strategiyi-zovnishnoyi-politiki-ukrayina-zmozhe-efektivnishe-dosyagatisvoyih-cilej.

31. Лещух І.В., Патицька Х.О. Інноваційний потенціал регіонів України в контексті формування стратегій смарт-спеціалізації: наукова доповідь. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2020. 99 с.

32. Ліпський В.В. Особливості розвитку морських портів України як об'єкта інвестування. Причорноморські економічні студії. 2018. Випуск 36. С. 75-81. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/36_1_2018/18.pdf

33. Машков А. О. Стратегічні напрямки державного регулювання зовнішньо-економічної діяльності України в умовах інноваційного розвитку. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=659.

34. Мельник, Л. Г. Народження сестейнової економіки: Досвід ЄС та практика України в світлі III та IV промислових революцій [Текст] : монографія / Л. Г. Мельник. – Суми : Университетская книга, 2017. – 432 с.

35. Мешко Н.П. Розвиток IT-аутсорсингу в Україні / Н.П. Мешко, М.О. Єфремова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій. – 2015. – Вип. 5. – С. 79-85.

36. Міжнародні відносини та зовнішня політика України : підручник / [Ю. В. Пунда, І. П. Козинець, В. С. Клименко та ін.]. К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2020. 328 с.

37. Мізюк С.Г., Морозова М.А. Дослідження структури зовнішньої торгівлі України та її стратегічні пріоритети Економіка та управління національним господарством Випуск 39. 2020. С. 15 -24.

38. Названо ТОП-3 області з найнижчими показниками врожайності зернових культур в Україні. 17 жовтня. - 2021. - URL: https://superagronom.com/news/14172-nazvano-top-3-oblasti-z-naynijchimi-pokaznikami-vrojaynosti-zernovih-kultur-v-ukrayini

39. Платонова І. О. Інституційний фактор розвитку державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2020. №3. Том31. С. 170-174.

40. Погоріла К. В., Воронцова А. С. Роль міжнародної торгівлі в економічному розвитку. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/76-2.pdf.

41. Полякова Ю. В. Засади нормативного та організаційного забезпечення експортної діяльності України // Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти: матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Львів: ЛНАУ, 2021. С. 86-88.

42. Полякова Ю. В. Інноваційний компонент експортної діяльності. Підприємництво та інновації. 2020. Вип. 11. Ч.1. С. 32-36.

43. Полякова Ю.В., Яремко Л.А., Шайда О.Є. Міжнародна торгівля і глобальні виклики.. 2021. № 3 . с. 13-18. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2021/3_2021/4.pdf

44. Прогноз: у 2023 році посівні площі під зерновими в Україні скоротяться на 45 %, а валовий збір на 60 % –11 грудня.—2022. – https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/prognoz_u_2023_rotsi_posivni_ploschi_pid_zernovimi_v_ukraini_skorotyatsya_na_45_a_valoviy_zbir__na_60

45. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Розвиток військово-промислового комплексу» URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/development-of-the-military-industrial%20complex.pdf

46. Пузанов І. І. Формування умов зовнішньої торгівлі України : монографія / І. І. Пузанов. - К., 2002. - 165 с.

47. Регіональні стратегії розвитку на період до 2027 року / Міністерство розвитку громад та територій України. URL: https://www.minregion.gov.ua/napryamki- diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo- rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku/regionalni- strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/.

48. Рада директорів IFC схвалила програму підтримки українського бізнесу на $2 млрд. - 16.12.2022. - https://finbalance.com.ua/news/rada-direktoriv-ifc-skhvalila-prohramu-pidtrimki-ukranskoho-biznesu-na-2-mlrd

49. Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України : наук. доп. / за ред. Л. В. Шинкарук ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. - К., 2012. - 432 с.

50. Сизов А. Військова могутність та мілітаризація глобального простору / А. Сизов, О. Коваль, В. Пахольчук // ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка Військово-спеціальні науки. 3(51)/2022

51. Снігова О. Як організувати відновлення України з прицілом на ЄС. Як в процесі післявоєнної відбудови підготувати українську економіку до повноправного членства в ЄС? - 3 ТРАВНЯ 2022. - URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/3/686566/

52. Стан поводження з побутовими відходами за 2020 рік. URL: https://www.minregion.gov.ua/napryamki- diyalnosti/zhkh/terretory/stan-sfery-povodzhennya-z-pobutovymy-vidhodamy-v-ukrayini-za-2020-rik-2/

53. Солонина Є. Українське сільське господарство може «витягти з кризи» всю економіку – експерти. - 27 січня 2021. - https://www.radiosvoboda.org/a/ukrainian-apk-can-support-all-economy/31070474.html

54. Структурні зміни у світовій торгівлі як чинник розвитку

внутрішнього ринку України : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НААН України Т.О.Осташко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2019. – 350 с.

55. Ткаленко С. І. Глобалізація і відкрита економіка України: європейський інтеграційний вектор / С. І. Ткаленко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. - 2011. - № 3-4. - С. 43-49.

56. Тютюнникова С. В. Проблеми формування людського потенціалу на шляху до економіки знань в Україні / С. В. Тютюнникова, Н. Л. Савицька // Проблеми економіки, 2013. - № 4. - С. 48-53.

57. Цимбал Л.І, Предко Ю.В. Глобальна конкуренція на ринку високотехнологічних товарів: сучасний стан та перспективи розвитку. Науковий вісник Ужгородського університету. Випуск 23. Частина 2. – 2019. – С. 116 – 121.

58. Шевченко Л. В. «Аналіз українсько-німецького інвестиційного співробітництва» / Л. В. Шевченко // Вісник Хмельницького національного університету. - 2019. - № 4. – С. 169 – 175.

59. Шевчук В. Відкритість трансформаційних економік для зовнішньої торгівлі: емпіричні оцінки // Зовнішня торгівля: право і економіка. — 2006. — № 1. — С. 6—11.

60. Шевчук В. Макроекономічні ефекти відхилень реального обмінного курсу від рівноважного рівня в Україні / В. Шевчук // Вісник Національного банку України. - 2002. - № 5. - С. 257-277.

61. Шевчук В. Міжнародна економіка: теорія і практика Підручник. ─ 2-ге вид., перероб. і доп. ─ К.: Знання, 2008. ─ 663 с.

62. Шевчук В. О. Структурні проблеми української зовнішньої торгівлі / В. О. Шевчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lute.lviv.ua.

63. Шевчук В. О.Взаємодія ВВП і промислового виробництва та зовнішньої рівноваги у країнах Східної Європи і Балтії// Журнал європейської економіки. — 2004. — Том 3. - № 4. -- С. 399—429.

64. Шевчук В. О.Взаємодія зростання ВВП і рахунків платіжного

балансу — поточного і фінансового// Вісник НБУ. — 2006. — № 7. — С. 32—38.

65. Шевчук В. О. Інфляційний „перегрів" української економіки в 2003—2004 роках: причини та наслідки// Економіст. — 2005. — № 11. — С. 33—37.

66. Шевчук В. О.Слабка гривня як чинник спаду промислового виробництва і погіршення торговельного балансу// Вісник НБУ. - № 8. - 2002. - С. 21—24.

67. Шевчук В. Передумови та загрози «перегріву» ринку нерухомості та механізми його врегулювання // Стратегічні пріоритети. — 2006. — № 1. — С. 118—127. URL: http://www.niss.gov.ua/catalogue/30/

68. Шевчук В. Платіжний баланс, економічне зростання і стабілізаційна політика ─ Львів: Кальварія, 2008. ─ 734 с

69. Шевчук В. Рік втрачених можливостей чи отриманих надій? // Політика і час. — 2006. — № 2. — С. 24—29. Шевчук В., Римарська Р. Уніфікація податкових систем країн Європейського Союзу як критерій поглиблення інтеграції // Фінанси України. ─ 2007. ─ № 12. ─ С. 49─59.

70. Шевчук В.О Відкритість трансформаційних економік для зовнішньої торгівлі: емпіричні оцінки / В.О. Шевчук // Зовнішня торгівля: право і економіка. – 2006. – № 1. – С. 6 -11.

71. Шевчук В.О., Черкас Н.І. Можливості ренесансу вітчизняних СЕЗ/ВЕЗ на інвестиційно-інноваційній основі в Україні // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах. – Луцьк, 2007. – С. 24-30.

72. Шевчук С. Рік швидких відповідей закінчується. Як українська економіка пережила війну 2022 року. Сім графіків про втрати, допомогу та людей / С. Шевчук // ForbesUkraine. – 2022. – 22 грудня. - https://forbes.ua/money/rik-shvidkikh-vidpovidey-zakinchuetsya-yak-ukrainska-ekonomika-perezhila-viynu-2022-roku-sim-grafikiv-pro-vtrati-dopomogu-ta-lyudey-

22122022-10665

73. Щурко У. Модернізація інституційного базису безпеки структурної трансформації регіональної економіки. Конкурентні стратегії безпеки розвитку України у глобальному середовищі : монографія / ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України”; Львів, 2019. 872 с.

74. Юлдашев Р. Сподіваючись на відновлення. Куди прямує глобальна економіка. – Тиждень. – 27 Січня. – 2022. – URL: https://tyzhden.ua/spodivaiuchys-na-vidnovlennia-kudy-priamuie-hlobalna-ekonomika/

75. Яблоков І. В. Механізми функціонування транспортно-логістичної системи в умовах невизначеності / І. В. Яблоков, Л. І. Бажан // Економікоматематичне моделювання соціально-економічних систем. – 2018. – Вип. 18. – С. 307-313.

76. Як модернізується бізнес у 2021 році та які екопроєкти змінюють майбутнє! URL.: https://ecolog- ua.com/news/do-uvagy-zmi-yak-modemizuyetsya-biznes-u-2021-roci-ta-yaki-ekoproekty-zminyuyut-maybutnye

77. Arora V. How Much Do Trading Partners Matter for Economic Growth / V. Arora, A. Vamvakidis // IMF WorkingPaper. - 2004. - № 04/26. - 21 p.

78. Bhagwati J. Foreign trade Regimes and economic development: AnatomyandConsequencesof Exchange ControlRegimes / JagdishBhagwati. - New-York : NationalBureauofeconomicresearch, 1978. - 358 p.

79. Bhagwati J. In Defense of Globalization, NewYork: Oxford University Press, 2004, URL: https://www.researchgate.net/publication/274185673_In_Defense_of_Globalization

80. Bida M. B. Empirical Test in go ftheInfluence of International Trade on Economic Growth / M. B. Bida // European Applied Sciences. - Stuttgart : ORT Publishing, 2014. - № 5. - P. 122-124. - ISSN 2195-2183.

81. Cobb C. W. A Theory of Production / C. W. Cobb, P. H. Douglas // American economic Review. - 1928. - Vol. 18. - P. 139-165.

82. Coe D. North-South R&D Spillovers / D. Coe, E. Helpman, A. Hoffmaister

// NBER, Working Paper. - 1995. - № 5048. - 15 p.

83. Chang R. Open nesscanbegood for growth: The role of policy complementarities / R. Chang, L. Kaltani, N. Loayza // Journal of Development Economics. - 2009. - № 90. - P. 33-49.

84. Findlay R. Growth and development in trade models / R. Findlay // Handbook of International Economics. - 1984. - Vol. 1. - P. 185-236.

85. International Trade and Market Access Data / WTO. URL: http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/statis_

86. Krueger A. Liberalization attempts and consequences: foreign trade regimes and economic development / A. Krueger. - Cambridge : Balliner pub.co, 1978. - 310 p.

87. Marshall A. Principles of Economics / A. Marshall. - London : Macmillan, 1890. - 71 p.

88. Marquez-Ramos L. The effect of technological innovation on international trade. A nonlinear approach / L. Marquez-Ramos, I. Martinez-Zarzoso // Economics: the open-access, openassessment E-Journal. – 2010-11. – Vol. 4. – 39 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2010-11

89. Sardak S. E. National Economies Intellectualization Evaluatingin the World Economy / S. E. Sardak, A. A. Samoylenko // EconomicAnnals-XXI. – 2014. – № 9-10(2). – P. 4 – 7.

90. The Circularity Gap Report. 2021. URL: https://www.circularity-gap.world/2021

91. Romer P. Endogenous technological change / P. Romer // Journal of Political Economy. - 1990. - № 98. - P. 71-102.

92. The World Bank «Imports of goods and services (current US$) – Ukraine» – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD?locations=UA

93. The World Bank. World Bank date, URL: https://data.worldbank.org/.

94. UNCTAD. Values and shares of merchandise exports and imports,

annual, URL: http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=101.

95. Vijayasri G. V. The importance of international trade in the world, International Journal of Marketing Financial Services and Management Research. 2013, 9(2):111–9, URL: https://pdfs.semanticscholar.org/0c65/06f1ab891cb40206230f6d841cb7e11796a7.pdf.

96. WTO. International Trade and Market Access Data. International trade statistics, URL: http://data.wto.org/

ДОДАТКИ

Додаток А

ТОП-10 позицій українського експорту в 2021 році в грошовому вимірі

№	Код УКТЗЕД	Позиція	млрд дол.	ТОП-3 країн-партнерів
1	2601	Залізна руда	6,91	Китай, Чехія, Польща
2	1512	Олія соняшникова	6,4	Індія, Китай Нідерланди
3	1005	Кукурудза	5,89	Китай, Іспанія, Нідерланди
4	1001	Пшениця	5,07	Єгипет, Індонезія Туреччина
5	7207	Напівфабрикати зі сталі	4,09	Італія, Туреччина, Домініканська республіка
6	7208	Плоский прокат з вуглецевої сталі	3,74	Туреччина, Польща, РФ
7	7201	Чавун у чушках	1,64	США, Італія, Туреччина
8	8544	Кабелі	1,59	Німеччина, Польща, Румунія
9	1003	Ячмінь	1,28	Китай, Туреччина, Саудівська Аравія
10	7202	Феросплави	1,04	Туреччина, Італія, Китай

За : [13]

ДОДАТОК Б

Види промислової діяльності, розвиток яких передбачено в стратегіях розвитку регіонів України на період 2021-2027 рр.

Регіон	**Галузі промисловості для регіонального розвитку**	**У тому числі сфери смарт-спеціалізації**
Вінницька	Агропромислове виробництво (харчова	Агропромислове виробництво Туризм, у т.ч. медичний
Волинська	Агропромислове виробництво	Харчова промисловість
Дніпропетровська	■ АПК ■ Металургія ■ Аерокосмічне машинобудування ■ Точне приладобудування ■ Переробка відходів	Хімічна промисловість Наукоємне виробництво (машинобудування (високотехнологічне))
Донецька	■ Харчова промисловість ■ Збирання, сортування та утилізація відходів ■ Виробництва із високим	***не визначено***
Житомирська	■ АПК ■ Деревообробна промисловість ■ Добувна промисловість	Органічне харчове виробництво
Закарпатська	■ Машинобудування ■ АПК ■ Деревообробна промисловість ■ Оборонно-промисловий комплекс	■ Харчова промисловість ■ Текстильне виробництво, виробництво одягу та взуття ■ Виробництво виробів з хутра ■ Деревообробна промисловість ■ Хімічна промисловість ■ Виробництво будівельних матеріалів ■ Металообробна галузь ■ Машинобудування (приладобудування)
Запорізька	■ Машинобудування ■ Виробництво інших промислових виробів ■ Альтернативна енергетика та енергоощадливі технології	■ Виробництво медичних і стоматологічних інструментів і матеріалів ■ Виробництво електрообладнання ■ Виробництво машин і устаткування для сільського та лісового господарства ■ Виробництво двигунів та запчастин до гвинтокрилів

Івано-Франківська	■ Деревообробна, меблева промисловість ■ Легка промисловість ■ Хімічна промисловість ■ АПК ■ Креативні індустрії	■ Машинобудування ■ Легка промисловість ■ Меблева промисловість
Київська	■ Виробництво харчових продуктів ■ Виробництво машин і устаткування для сільського та лісового господарства	■ Виробництво інноваційних харчових продуктів з вдосконаленими споживчими якостями (функціональна їжа) ■ Машинобудування для альтернативної енергетики
Кіровоградська	■ Харчова промисловість ■ Машинобудування ■ Альтернативна енергетика	■ Виробництво олії та тваринних жирів ■ Виробництво машин і устаткування для сільського і лісового господарства
Луганська	■ Хімічна промисловість ■ Фармацевтична промисловість ■ Відновлювальна енергетика ■ Машинобудування	■ Виробництво паперу та паперових виробів ■ Виробництво основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах ■ Виробництво скла і
Львівська	■ Машинобудування ■ Приладобудування ■ Текстильна промисловість ■ Фармацевтична промисловість ■ Харчова промисловість	■ Деревообробна та меблева промисловість ■ Поліграфія ■ Харчова промисловість ■ Біотехнології
Миколаївська	■ Суднобудування ■ Турбінобудування ■ Відновлювальна енергетика ■ Харчова промисловість	■ Будівництво малотонажних суден, яхт преміум-класу ■ Харчова промисловість (перероблення фруктів і овочів та виготовлення дитячого харчування на основі екотехнологій)
Одеська	Харчова промисловість	Харчова промисловість (в рамках HoReCa)
Полтавська	■ Добувна промисловість ■ Машинобудування ■ Харчова промисловість	■ Виробництво молочних продуктів ■ Виробництво інших машин і устаткування спеціального призначення ■ Виробництво вузлів, деталей, приладдя для
Рівненська	■ Деревообробна та меблева промисловість ■ Харчова промисловість	■ Деревообробна та меблева промисловість ■ Виробництво продуктів харчування та поглиблена переробка сільськогосподарської продукції

Сумська	■ Харчова промисловість ■ Легка промисловість ■ Нафтогазодобувна промисловість ■ Хімічна промисловість	■ Харчова промисловість ■ Легка промисловість ■ Нафтогазодобувна промисловість ■ Хімічна промисловість ■ Наукомістке машинобудування ■ Оборонна промисловість
Тернопільська	■ Харчова промисловість ■ Приладобудування	■ Харчова промисловість (молокопереробна, бурякоцукровоспиртова галузі, нішева та органічна продукція) ■ Світлотехнічна галузь
Харківська	■ Енерго- та авіаційне машинобудування ■ Оборонна промисловість ■ Хімічна промисловість ■ Фармацевтична промисловість	■ Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів ■ Виробництво машин і устаткування ■ Виробництво енергетичного устаткування ■ Виробництво автотранспортних
Херсонська	■ Харчова промисловість ■ Машинобудування (для харчової промисловості)	Харчова промисловість (переробка с/г продукції, крафтове виробництво)
Хмельницька	■ Легка промисловість ■ Харчова промисловість ■ Металообробна галузь ■ ■ Машинобудування	■ Текстильне виробництво та виробництво одягу ■ Харчова промисловість (перероблення та консервування фруктів і овочів, виробництво
Черкаська	Харчова промисловість	Харчова промисловість (виробництво напоїв, перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків тощо)
Чернівецька	■ Деревообробна промисловість ■ Легка промисловість ■ Харчова промисловість	■ Деревообробна промисловість ■ Текстильна промисловість ■ Харчова промисловість
Чернігівська	■ Харчова промисловість ■ Машинобудування ■ Легка промисловість ■ Меблева промисловість	■ Харчова промисловість (глибока переробка сільськогосподарської продукції, виробництво екологічно чистих продуктів харчування та органічне сільське господарство) ■ Утилізація відходів та екоінновації у
м. Київ	■ Харчова промисловість ■ Фармацевтична промисловість ■ Легка промисловість ■ Деревообробна промисловість	Фармацевтична промисловість

За : [47]

ДОДАТОК В Ж

Інструменти промислової політики сприяння інтеграції промисловості у ГЛДВ у різних країнах світу

Країна	Інструменти політики сприяння інтеграції	Заходи/наслідки
В'єтнам	Поліпшення національної	Створення екопромислових парків, які сприяють покращенню економічних показників та зменшенню негативного впливу на довкілля
	Програма розвитку допоміжних галузей (2017 р.)	Створена з метою обслуговування вітчизняних виробників, які беруть участь у ГЛДВ. Включає налагодження зв'язків між компаніями, організацію підготовки з питань управління бізнесом, управління та розвитку людських ресурсів, передавання науково- дослідних технологій, а також розробку та постачання баз даних для компаній.
Малайзія	Створення і модернізація інфраструктури в межах спеціальних економічних зон	Будівництво окремих електростанцій, щоб забезпечити Кулімський парк високих технологій (Taman Teknologi Tinggi Kulim) стабільним енергопостачанням для подальшого залучення інвестицій у виготовлення напівпровідників.
Китай	Політика щодо використання місцевих ресурсів	Автомобільна промисловість: успішне застосування правил щодо використання місцевих ресурсів як щодо вітчизняних виробників, так і щодо спільних підприємств з іноземними виробниками автомобілів

За : [7]

ДОДАТОК Д И

Бенчмаркетинговий аналіз заходів, які проводять різні країни для адаптації виробників до вимог екологічного законодавства

№	Країна	Захід	Характеристика
1	Норвегія	Скорочення викидів в атмосферу у транспортному секторі	До 2025 р. технічні характеристики нових легкових автомобілів та мікроавтобусів, що пропонуються до продажу, повинні передбачати нульові викиди; до 2025 р. - нові міські автобуси з технічними характеристиками щодо нульових викидів або використання біогазу; до 2030 року - 75% нових міжміських автобусів та 50% нових проданих вантажівок повинні мати технічні характеристики щодо нульових викидів
		Податкові пільги	Звільнення від сплати ПДВ для електричних транспортних засобів до кінця 2022 р.[97]; нульова плата на страхування - власники електромобілів звільняються від сплати щорічного податку на страхування дорожнього руху (аналог обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності в Україні)[98]; знижка податку на службовий автомобіль - залежно від року виробництва, власники екологічних авто можуть отримати знижку на сплату податку на службовий автомобіль; 50% дорожньої плати - норвезьке законодавство передбачає стягнення з власників електромобілів не більше 50% плати за дороги та пороми; 50% плати за паркування - кожен муніципалітет встановлює ціни на паркування для електромобілів, з урахуванням 50% і більше знижки, а у деяких містах така плата взагалі відсутня; використання виділених смуг для автобусів та таксі для власників електрокарів
2	Німеччина	Скорочення викидів в атмосферу у транспортному секторі	До 2030 р. забезпечити реєстрацію 7-10 млн електромобілів з метою скоротити викиди транспортного сектора на 42%; прийнято програму підтримки Umweltbonus - екологічного бонусу для електромобілів, які були зареєстровані з 5 листопада 2009 р. до 31 грудня 2025 р.[99]. Цей бонус передбачає надання прямої
			підтримки у розмірі до 6 тис. євро на акумуляторні електромобілі та до 4,5 тис. євро для гібридних автомобілів; пакет стимулів для подолання наслідків COVID-19, у рамках якого до кінця 2021 р. покупці електроавтомобілів могли скористатися інноваційним бонусом до 9 тис. євро100;

		Розвиток інфраструктури	План зарядної інфрастуктури з метою створення 1 млн зарядних станцій (приватних та публічних), яким до 2023 р. перебачено побудувати 50 тис. загальнодоступних станцій з інвестиціями у 3 млрд 102 євро ; Програма на 300 млн євро для будівництва • ~ 103
		Податкові пільги	Електромобілі, зареєстровані у 2020-2025 рр., звільнені від податку
3	США	Скорочення викидів в атмосферу у транспортному секторі	Розбудова національної мережі з 500 зарядних пристроїв
		Розвиток інфраструктури	Фінансування досліджень з трьох тем, пов'язаних із інфраструктурою для електромобілів104: 10 млн дол. на дослідження, розробку та демонстрацію інноваційних технологій і конструкцій, щоб значно зменшити вартість обладнання для швидкої зарядки електромобілів; 20 млн дол. на пришвидшення впровадження
			4 млн дол. на заохочення міцних партнерських відносин та нових програм для підвищення плати на робочих місцях на регіональному або національному рівнях, що допоможе споживачам у недостатньо забезпечених громадах мати у власності PEV.
4	Об'єднані	Скорочення викидів в атмосферу у транспортному секторі	Національна нафтова кампанія Абу Дабі (ADNOC) разом із компанією Masdar на заводі з виробництва сталі встановила обладнання для уловлювання та зберігання викидів CO_2 із застосуванням технології прямого відновлення (direct reduced iron, DRI), отримані викиди вуглецю далі використовують у процесі добування нафти.
5	Європейський	Фінансування «зеленого» відновлення	2021 р. - створено Фонд справедливого переходу (Just Transition Fund), який є одним із трьох «стовпів» Механізму справедливого переходу з бюджетом у 17,5 млрд євро. Мета Фонду - фінансування проєктів у регіонах, залежних від викопного вугілля та енергоємних секторів економіки.

6	Данія	Фінансування «зеленого» відновлення	Розробила три пакети підтримки економічного відновлення. Одними із основних пріоритетів є подальший сталий розвиток електроенергетики, а саме в секторі медицини внаслідок пандемії COVID- 19; розвиток сільських місцевостей та господарства для захисту фермерів від наслідків зміни клімату; стимулювання розвитку та використання
7	Польща		Виділила найбільшу частку (82,3%) інвестицій у рамках політики відновлення після пандемії на «зелені» ініціативи, тобто на чисту енергію, а не на викопне паливо. Для порівняння: Німеччина - 60,6%, Велика Британія - 34%105.
8	США		Багато штатів використовують сертифікати ВДЕ (Renewable Energy Certificates - RECs) - фінансові інструменти для заохочення виробництва електроенергії з ВДЕ, як допоміжний елемент підтримки відновлення економіки. Такий підхід є альтернативою інвестування в будівництво об’єктів ВДЕ та дає можливість підтримувати конкретних

За: [84, 89]